UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAŞI
FACULTATEA DE ISTORIE
Învățământ la distanță

ORIGINILE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Autor: Conf.univ.dr. Claudiu-Lucian TOPOR
Titular: Prof.univ.dr. Gheorghe CLIVETI

ANUL II
SEMESTRUL I
2016-2017

Originile Primului Război Mondial

Tematica cursului

I Geneza unei preocupari istoriografice.

I.1 Curente, tendințe, interpretări

II. Marile cauze sau originile indepărtate ala războiului

II. 1 Sistemele de alianță (1871-1914).
II. 2 Crizele politice internaționale. Tensiuni şi focare de conflict
II. 3 Configurația războiului modern. Inarmările şi strategiile militare
II. 4 Curente ideologice. Naţionalism, militarism, imperialism
II. 5 Determinismul economic. Exportul de capital, investițiile, comerțul mondial

III Responsabilități în mecanismul deciziei politice

III.1. Şefii de stat – Europa monarhică în fața războiului
III.2. Miniştrii şi guverne / politicieni şi militari
III.3. Presa internațională şi diplomația

I. Geneza unei preocupări istoriografice. Curente, tendințe, interpretări

Istoricul britanic A.J.P. Taylor afirma cândva că „relațiile dintre puteri au determinat istoria Europei”, iar raționamentul său pare cu atât mai plin de temei în cazul studierii originilor a ceea ce contemporanii au numit „Marele Război”. Începând din august 1914 şi până în prezent, problema originilor primului război mondial a creat o intensă dezbatere în istoriografie, relevând controverse, care, în anumite cazuri, nu sunt pe deplin elucidate nici astăzi. Nici un alt război din istoria omenirii nu a mai atras atenția unui număr atât de mare de istorici, scriitori sau memorialişti. (Cercetătorul Vladimir Dedijer, unul dintre experții momentului Sarajevo, sesiza că doar despre oribila crimă din capitala Bosniei existau în 1966 peste trei mii de titluri!!!).

Datorită impactului teribil al acestui conflict asupra istoriei mondiale, majoritatea cărților dedicate chestiunii abordează problema cauzelor profunde („originile”) sau a marilor responsabilități. Cuvintele „origini” sau „cauze” au devenit comune în cercetarea acestei chestiuni. Cele mai multe dintre studii au în vedere „marile” evenimente, procese istorice sau structuri de putere. Ele se referă fie la sistemele continentale de alianță, fie insistă asupra marilor concepții ideologice (naționalismul, imperialismul sau militarismul) sau relevă comportamentul marilor personalități (concepțiile, capriciile, unora dintre suverani – Franz Iosef; Wilhelm al II-lea, țarul Nicolae al II-lea, etc). O atare situație își are desigur explicațiile ei. Alexis de Tocqueville (*Despre democrație în America*, vol. 2, pp. 85-88) afirma că istoricii care scriu în perioade dominate de regimuri aristocratice ale puterii sunt înclinați să raporteze toate întâmplările la o voință particulară, să atribuie cele mai importante explicații unor incidente fără importanță. Spre deosebire de aceştia – susținea Toqueville- istoricii ce scriu în timpul unor regimuri democratice atribuie mai greu vreo influență catalizatoare personalităților, creditând grupul, comunitatea, poporul, în defavoarea individualității. În toate epocile istorice o parte din evenimentele petrecute se pot atribui unor circumstanțe foarte generale, în vreme ce o altă parte revine unor influențe specifice. Cele două tipuri de cauze au caracterizat şi declanşarea războiului mondial din 1914.

Dezbaterea privind originile războiului, mai ales în perioada interbelică, a rămas preponderent confuză şi apologetică. Credința generală a participanților s-a cantonat în enunțul responsabilității limitate datorată faptului că pretutindeni războiul a fost judecat ca legitim, având o tentă defensivă. Nimeni nu s-a împăcat cu povara responsabilității exclusive. Chiar şi istoricii din afara Europei incriminează denumirea de război mondial, sub pretextul că nu întreaga omenire ar fi fost părtaşă la derularea tragediei. Puterile europene au aruncat vinovăția unele împotriva altora, deşi, în realitate, nimeni nu a făcut vreun pas decisiv ca să prevină catastrofa. Discursul istoric a rămas mult timp tributar controverselor politice şi tendințelor revizionismului. Atâta timp cât reconcilierea între națiuni a întârziat, adevărul a rămas o problemă de importanță secundară.

Primele „istorii” au fost produsul guvernelor beligerante în efortul de a justifica acțiunile lor în fața opiniei publice. Ele se fundamentau pe faimoasele cărți colorate, care au văzut lumina tiparului chiar din luna august 1914. Primii au fost britanicii, care chiar

din secolul XIX au pretins guvernului să publice corespondenţă diplomatică şi să o prezinte parlamentului. Au rezultat astfel Căţile Albastre. O colecţie de acte ale politicii externe selectate suficient de atent ca să protejeze reputaţia guvernului. În deceniile de dinainte de 1914 alte ţări au urmat şi ele exemplul. Nu se poate pretinde că aceste cărţi colorate (cele albe germane, roşii austro-ungare, galbene franceze, verzi româneşti, etc) oferă integral şi necenzurat textul corespondenţei diplomatice, dar, cu toate acestea, ele au oferit suport documentar primelor istorii ale crizei din iulie (1914). În timpul războiului şi primii ani după pace se poate observa printre intelectualii mobilizaţi să sprijine deziderátele naţionale o tendinţă clară de autocenzură patriotică. Kurt Riezler (biograful lui Bethmann Hollweg) îi solicită unui istoric binecunoscut din München (Karl Alexander von Müller) să scrie o operă bazată pe documente atent selecţionate, care să justifice cauza guvernului german. Müller, după ce a consultat sursele disponibile, a refuzat să dea curs acestui proiect. Refuzul nu a însemnat că acceptă ideea responsabilităţii germane privind geneza războiului. A devenit imediat principalul critic al regimului Republicii de la Weimar şi mai târziu suporter al regimului nazist. Un alt exemplu: John Holland Rose, istoric britanic din şcoala de la Cambridge, a reuşit să obţină acces neîngrădit la arhivele Foreign Office, după ce Arthur Balfour (prim-ministru al conservatorilor între 1902-1905) a afirmat că este de importanţă publică edificarea unei concepţii asupra politicii germane ce a condus către război. Rose trebuia să o prezinte cum ştia el mai bine. Şi lucrurile s-au petrecut întocmai: după ce s-a opus în treacăt intervenţiei britanice în război, Rose îşi schimbă perspectiva şi scrie câteva cărţi despre originile războiului, unde justifică politica guvernului englez. În această perioadă vocile critice sunt rare. În Germania, prinţul Karl Lichnowsky, fostul ambasador la Londra între 1912-1914, preocupat de reabilitarea reputaţiei proprii în rândul elitei, redactează în 1916 un memorandum unde susţine că a informat guvernul, cu diferite ocazii, despre faptul că Marea Britanie va intra în război. Numai că liderii de la Berlin i-au nesocotit atât lui avertismentele, cât şi încercările disperate ale secretarului de stat britanic, Edward Grey, de rezolvare a crizei. Sau în Franţa, argumentele expuse de Mathias Morhardt (Secretarul general al Ligii Drepturilor Omului), care susţinea că preşedintele Poincaré a cedat progresiv Rusiei libertatea de manevră în politica franceză. În 1917 deja pseudonimul „Poincaré la guerre" este utilizat de criticii preşedintelui, care sugerau că elemente de ordin afectiv (originile alsaciene) au împins preşedintele şi politica franceză către ideea revanşei pentru înfrângerea suferită în războiul din 1870.

Pe lângă tendinţa firească de a stabili responsabilităţi, anii războiului mai dezvăluie şi o perspectivă nouă: explicarea cauzelor în termeni structurali prin descifrarea modului în care se distribuie puterea în sistemul internaţional prebelic. În Marea Britanie, E. D. Morel, personaj ce a condus campania împotriva atrocităţilor regimului belgian în Congo, afirmă că războiul este produsul diplomaţiei secrete a marilor puteri. Marea masă a populaţiei nu a vrut războiul, iar răspunsul la întrebări legate de prevenirea viitoarelor conflicte stă în democratizarea guvernării. Argumente ce se regăsesc şi pe agenda preşedintelui american Wilson cu ocazia conferinţei de la Paris. În Uniunea Sovietică, Vladimir Ilici Lenin identifică originile războiului în criza capitalismului şi rivalităţile imperialiste de la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX. Lupta între grupările capitaliste pentru control asupra resurselor mondiale s-a intensificat după criza economică din deceniul şapte. Libera competiţie, esenţa capitalismului, a fost afectată de apariţia monopolurilor. Imperialismul este stadiul monopolist al capitalismului.

Capitaliştii domină marile puteri, îşi împart lumea. În această competiţie a capitalurilor se regăsesc rădăcinile războiului. Expansionist prin natură, capitalismul nu este compatibil cu pacea.

Politizarea dezbaterii privind originile războiului continuă şi în anii interbelici, încurajată de prevederile tratatului de la Versailles, care atribuie exclusiv Germaniei povara responsabilităţii. La Berlin devenise o miză politică articularea replicii la chestiunea vinovăţiei. Situaţia însă s-a complicat după abdicarea împăratului şi proclamarea republicii. Noul regim trebuie să combată argumentele păcii, căutând să se detaşeze în acelaşi timp de tot ce reprezintă Germania imperială. Împăratul alături de capii armatei şi diplomaţii de renume sunt permanent blamaţi, dar poporul nu poate accepta răspunderea exclusivă a vinovăţiei. În această atmosferă încărcată, guvernul îl solicită pe Karl Kautsky să pregătească o selecţie politică a documentelor în vederea publicării. Kautsky, un om al stângii şi oponent al cursei înarmărilor din anii prebelici, fusese chemat să pregătească publicarea integrală a documentelor justificative privind criza din iulie. După numai un an, guvernul se gândeşte să îi retragă însărcinarea. Accesul la principalele surse îi este îngrădit; doi noi editori (Walther Schücking şi Maximilian Montgelas) se alătură. Publicarea documentelor întârzie şi ea până în decembrie 1919. Mai important este însă faptul că publicarea documentelor diplomatice a deschis un nou front în dezbaterea privitoare la originile războiului. Guvernele europene încep să folosească colecţiile lor de arhivă ca să-şi apere politica de dinainte de război şi să denigreze adversarii. Germania preia iniţiativa şi publică în 40 de volume colecţia „Die grosse Politik der europäischen Kabinette". Exemplul îi este urmat de colecţiile franceză, britanică şi austriacă. Şi în Rusia guvernul bolşevic publică documente menite să discrediteze regimul ţarist. Ele au fost traduse în limba germană nu însă şi în engleză sau franceză. Publicarea documentelor s-a realizat desigur sub control guvernamental. Au fost aleşi intelectuali din mediul academic cu bună reputaţie patriotică. Harold Temperley, un istoric englez care a lucrat la colecţia „British Documents on the Origins of the War" îşi nota în sens cu totul semnificativ: „Nu puteam desigur să spunem întreg adevărul". La fel, în cazul editorilor germani. Ei au prescurtat anumite documente, au omis unele texte ofensatoare, incluzând până şi pe cele referitoare la cruciala întâlnire a împăratului Wilhelm II cu Alexander Hoyos la Berlin (5 iulie 1914). Documentele publicate au produs însă cel puţin trei consecinţe pentru studierea originilor războiului: Întâi ele au împins cronologia originilor în urmă mult, până la 1870 (de unde începuse editarea documetelor din colecţiile germană şi franceză). De aici au părut unele chestiuni care au continuat să-i intrige pe istorici: continuitatea între războaiele unificării Germaniei şi Primul Război Mondial; consecinţele influenţei bismarckiene asupra sistemului internaţional. La fel, decizia britanicilor de începe cu anul 1898 publicarea documentelor diplomatice pune în centrul discuţiei antagonismul anglo-german ca temă de referinţă a originilor. În al doilea rând, publicarea documentelor din arhivele ministerelor de externe a împins alţi factori importanţi în fundal: rolul elitei militare, influenţa schimburilor comerciale asupra politicii externe; impactul opiniei publice asupra sistemului internaţional. Originile Primului Război Mondial ajung astfel să fie asimilate inevitabil cu istoria diplomatică. În al treilea rând, decizia Germaniei de a publica (foarte repede!!!) demonstra că interpretarea unicei vinovăţii de război este aprig contestată. Revizuirea interpretărilor istorice devenea parte a unui proces politic în care tratatul de la Versailles îşi pierde cu timpul din importanţă.

Contextul creat de înfrângerea Germaniei în al doilea război mondial a redeschis dezbaterea, de această dată pe un ton conciliant. Era şi firesc dacă ţinem seama de faptul că destinul interbelic al Germaniei a fost marcat de pacea din 1919; iar o parte a istoricilor interesaţi de problemă nu mai erau părtaşi ai conflictului şi îl puteau analiza de pe poziţii mai relaxate. S-a acceptat în genere ideea că fiecare dintre puteri are ceva de împărţit în privinţa originilor războiului din 1914. Marile forţe care au generat conflictul european (sistemele de alianţă, cursa înarmărilor, naţionalismul, etc.) s-au situat în afara oricărui control al oamenilor de stat, războiul nu a fost planificat de nici o persoană, instituţie sau chiar de către niciun stat. David Lloyd George, fost prim ministru, proclamă primul concepţia alunecării Europei în război (slighter into war). În tabăra aliaţilor, învingători în război, câştigă teren şi sentimentul că militarismul german, înrădăcinat într-o îndelungată cultură istorică, reprezintă principala cauză. Al doilea război mondial vine să confirme responsabilitatea germană faţă de primul! Cultura militarismului a fost încorporată în statul prusac şi a fost abolită prin decretul aliaţilor în 1947. În interpretare sovietică, militarismul se asocia cu capitalismul, astfel că amândouă războaiele mondiale au fost produsul sistemului capitalist, unde Germania a fost sprijinită de puterea militară. Fiindcă s-a alăturat târziu luptei globale a puterilor pentru imperii, Germania a adoptat metode foarte agresive în desfăşurarea politicii ei externe, metode ce au condus către războaiele mondiale. În interpretare liberă, asocială mediilor britanice şi americane, militarismul prusian şi politica externă agresivă reprezintă consecinţa evoluţiei istorice de-a lungul căreia libertăţile constituţionale şi parlamentare democratice au fost fatal compromise de elita militară şi junkerii agrarieni a căror putere s-a înrădăcinat în Prusia. Istorici cu reputaţie precum Luigi Albertini sau A.J.P. Taylor pronunţă deja verdictul asupra continuităţii în politica germană din secolul al XIX-lea şi până la Primul Război Mondial. După 1945, tot ce le-a mai rămas istoricilor germani (cei din Republica Federală) a fost să combată descrierea istoriei germane în formatul căii proprii (Sonderweg) având drept puncte cheie momente precum 1914, 1933 şi 1939. Protagonistul principal al dezbaterii a devenit istoricul Gerhard Ritter. Născut în 1888, el a luptat în Primul război Mondial, a trebuit apoi să suporte regimul nazist în primii ani ai deceniului trei interbelic şi a fost arestat în 1944 după complotul din iulie. După al doilea război mondial, Ritter a fost ales preşedinte al Asociaţiei Istoricilor din Germania. El nu s-a lăsat orbit de vinovăţia aruncată pe umerii imperiului. A demonstrat că Schlieffen şi generalii săi apropiaţi au exercitat prea multă influenţă în politica externă germană, conducând spre catastrofa din 1914. Interpretarea aceasta diminua mult din reponsabilitatea unor personaje intens admonestate precum împăratul Wilhelm II sau cancelarul Bethmann Hollweg. Imaginea lui Ritter asupra imperiului wilhelmnian este una larg pozitivă, iar nazismul este văzut ca un produs al culturii politice moderne de masă, mai mult decât consecinţa unei evoluţii istorice specifice Germaniei.

La nivel internaţional ideile lui Ritter au produs un impact nesemnificativ. Noile provocări ale Războiului Rece grăbesc reconcilierea istorică a statelor din Occident. O comisie de istorici francezi şi germani conchide că Primul Război Mondial poartă responsabilitatea comună a marilor puteri. În acest context istoriografic aveau să se afirme tezele lui Fritz Fischer, autorul celei mai adânci controverse din cultura istorică germană contemporană. El publică între 1959 şi 1969 o serie de articole şi cărţi care distrug ideea consensului privind responsabilitatea împărtăşită de către toate marile puteri în privinţa declanşării războiului. Era primul istoric german care susţinea că în timpul

războiului țara sa a urmărit finalități extinse şi radicale. Ele au fost pregătite îndelung înainte de război şi au fost împărtăşite de un larg segment de populație germană. Liderii politici germani au provocat războiul prin politica lor agresivă. Un război ce a reprezentat răspunsul la slăbiciuni interne şi externe provocate de însăşi liderii germani. În sistemul internațional, Germania şi-a produs propria încercuire urmărind scopuri de război imperialiste, ce au împins Franța, Marea Britanie şi Rusia una în brațele alteia. Elita wilhelmniană este singură responsabilă pentru împingerea Germaniei către război. Între politica externă a imperiului wilhelmnian şi cea din vremea lui Hitler sunt numeroase elemente de continuitate. Cum era de aşteptat, în Germania de Vest argumentele lui Fischer au stârnit o veritabilă polemică. Oponenții i-au reproşat lipsa perspectivei comparative. Analizând numai politica externă a Germaniei, era de prevăzut că preponderent numai imperiul lui Wilhelm al II-lea va fi găsit vinovat. Replicile dure s-au multiplicat. Au intervenit şi politicienii. Fischer este excomunicat academic fiindcă prin tezele ce le afirmă reînvie controversa privind vinovăția de război din deceniul al doilea interbelic, subminează coeziunea politică a Republicii Federale Germane, oferă muniție propagandei comuniste. În anii 70 ai secolului trecut, tezele lui Fischer au fundamentat o nouă abordare dogmatică privitoare la originile războiului. Succesul noii interpretări se datorează însă apariției unei noi generații de istorici, ce au adoptat o atitudine mult mai critică cu propria istorie națională. Opera lui Fischer a stimulat noi cercetări în toate aspectele politicii germane de dinainte de război, de la politica navală la opinia publică. Consecințele tezelor lui Fischer pentru cercetarea originilor primului război mondial sunt spectaculoase. Atenția istoricilor se îndreaptă tot mai mult şi către contextul domestic al politicii externe. Conform noii orientări, politica externă este mai mult produsul considerațiunilor politicii domestice, decât răspunsul la presiunile din interiorul sistemului internațional. Primatul politicii externe este înlocuit de cel al intereselor interne. O altă consecință: menținerea divergențelor privitoare la cauzele războiului între istoricii germani ai noii generații şi întregirea consensului privitor la vinovăția Germaniei. Dacă politica germană este responsabilă de declanşarea războiului, atunci politica externă a celorlalte puteri reprezintă reacția la ambițiile germane, în disputa pentru colonii, supremație navală, hegemonie continentală. Marea Britanie, Rusia şi Franța se apărau de fapt pe ele însele împotriva noului venit în politica mondială, Germania. Pe această linie se înscriu cercetările anilor `70 întreprinse de Zara Steiner şi Paul Kenedy asupra politicii externe britanice, John Keiger şi Gerd Krumiech privind natura defensivă a politicii franceze (sub preşedinția lui Poincaré), Dominic Lieven în studiul politicii externe ruseşti. Desigur că au existat şi anumite dizidențe față de ortodoxismul dogmatic al tezelor lui Fischer. În Germania, Manfred Rauh şi Erwin Hölze caută să reînvie tezele încerucuirii Germaniei (Einkreisungspolitik), argumentând că Marea Britanie şi Rusia au întins lațul în jurul Germaniei, lăsând puține opțiuni liderilor săi în a nu merge la război în 1914. Ei admit că responsabilitatea imediată a declanşării războiului rezidă în politica de la Berlin, dar susțin totodată că din constelația puterilor în sistemul internațional au rezultat provocări ce au influențat decizii importante la Londra şi Sankt Petersburg. Paul Schroeder afirmă (într-un articol publicat de „Journal of Modern History" în 1972) că prăbuşirea păcii între 1907 şi 1914 s-a datorat politicii britanice, ce a căutat să liniştească Rusia şi, procedând astfel, a încercuit Germania şi a provocat Austria. Aceste argumente descriu politica externă ca produs al presiunilor din interiorul sistemului internațional şi nu al disputelor interne.

Anii `80 aduc un oarecare echilibru în dezbaterea privind originile războiului. Tema pierde mult din relevanța politică, iar cercetarea istorică se deplasează către alte domenii, cum au fost istoria socială sau cea culturală. Letargia discuțiilor nu a durat prea mult. Trei noi evoluții, una în câmpul cunoaşterii istorice, alte două în cel al politicilor contemporane au ajutat la revitalizarea istoriei relațiilor internaționale, domeniul cheie, prin excelență, al studiilor privitoare la originile războiului. Cercetări din domeniul istoriei culturale au fost asimilate de istorici ai relațiilor internaționale, în vreme ce istoria culturii a redeşteptat interesul pentru teme de istorie diplomatică sau istorie militară. Dezbaterea contemporană privind globalizarea a încurajat istoricii să analizeze şi epoci anterioare pentru a descoperi noi dovezi în privința fenomenului. Sfârşitul secolului al XIX-lea a fost remarcat drept primă epocă a globalizării, ceea ce a ridicat problema relației dintre diferitele forme de globalizare şi politicile marilor puteri. Primul Război Mondial a adus cu sine sfârşitul abrupt al globalizării în secolul al XIX-lea, dar el nu a apărut ca rezultat al inerentelor tensiuni din economia globală. În fine, o ultimă şi consistentă schimbare paradigmatică în interpretarea temei originilor de după controversa Fischer, o propun cărțile şi studiile lui Holger Afflerbach. Pentru prima dată de la izbucnirea Primului Război Mondial, anul 1914 nu mai poate fi acceptat ca o culminație a politicii marilor puteri de la sfârşitul secolului XIX şi începutul celui următor. Afflerbach susține într-o serie de studii şi cărți (cea mai grătoare, monografia consacrată generalului Falkenhayn- *Falkenhayn. Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich*, München, 1996) că un război general între marile puteri era improbabil. În contrast cu interpretările „patriarhale”, Afflerbach, în a doua sa carte de importanță majoră (*Der Dreibund. Europäische Grossmacht-und Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*, Viena, 2002), susține că sistemul alianțelor europene nu reprezintă una dintre cauzele majore ale războiului. Alianțele au oferit securitate, au încurajat înfrânarea şi au determinat marile puteri să urmărească scopuri politice în interiorul unor angajamente asumate. Departe de a încuraja războiul în afara sferei propriilor lor interese alianțele europene au încercat să-i rețină pe contractanți de la politici riscante. Tripla Alianță a menținut pacea între doi rivali de tradiție (Austro-Ungaria şi Italia). Ea a fost o forță a păcii şi stabilității în Europa. Ideea că războiul marilor puteri a fost improbabil la 1914 mai apare şi în alte lucrări. Cartea lui Klaus Wilsberg despre relațiile franco-germane între a doua criză marocană şi criza din iulie (*Terrible ami – amiable ennemi. Kooperation und Konflikt in deutsch-französischen Beziehungen 1911-1914*, Bonn, 1998) argumentează că interese comerciale sau coloniale comune au impus celor două puteri necesitatea de a adopta relații dacă nu amicale măcar cordiale. Mai recent, Friedrich Kiessling (*Gegen den grossen Krieg? Entspannung in den internationalen Beziehungen 1911-1914,* München) susține chiar că destinderea şi cooperarea au fost caracteristicile semnificative ale politicii internaționale de după 1911. Insistând asupra relațiilor anglo-germane, el observă că ambele state au vrut să evite războiul şi au cooperat pentru soluționarea paşnică a crizelor din 1912-1913. Încrederea ridicată că pacea va putea fi menținută a slăbit mult din eforturile politicienilor de a evita războiul în vara anului 1914. Susținătorii tezei războiului improbabil nu au fost menajați de critici. Dezbaterea nu s-a mai transformat însă în polemică, pasiunile personale şi intriga politică aproape au decăzut. Lui Afflerbach,- spre exemplu,- i s-a reproşat (Volker Ullrich) că pledoaria pentru stabilitatea sistemului internațional prebelic împinge din nou discuția către teza lui David Lloyd

George privind alunecarea Europei în războiul din 1914. Dacă sistemul internațional şi-a dovedit stabilitatea cum poate fi atunci explicată izbucnirea războiului?

Ultimii ani au readus în atenție cercetări privitoare la tensiunile din interiorul sistemului internațional. Cercetări ce accentuează asupra schimbărilor geopolitice, asupra cursei înarmărilor şi opiniei publice. Ele se concentrează asupra interacțiunii dintre marile puteri. Motivele din spatele deciziilor sunt mai puțin importante decât consecințele lor. O pondere însemnată a studiilor recente se referă din nou la două dintre schimbările structurale majore ale sistemului internațional la începutul secolului XX – expansiunea imperialistă şi sistemul de alianțe. Istoricii politicii externe britanice au examinat modul cum interesele globale au interacționat cu echilibrul puterii în Europa. Alții au identificat în dobândirea statutului de putere mondială cel mai important argument din politica externă a puterilor la cumpăna celor două secole. Dar, aceasta a fost o luptă unde Germania a fost blocată, intenționat sau nu, de către Franța, Rusia şi Marea Britanie. În vreme ce liderii acestor puteri au văzut în Germania o putere agresivă, liderii germani au considerat expansiunea imperiului drept un interes legitim, o precondiție ca să-şi mențină statutul de mare putere. Rezultatul acestor tensiuni a fost acela că Antanta, formată din trei puteri mondiale, a sfârşit prin a încercui Germania şi Austro-Ungaria, puteri continentale, blocându-le expansiunea şi forțându-le la o politică radicală în afacerile lor externe. Sistemul internațional la începutul secolului XX se confruntă cu două alegeri incompatibile – fie Germania va dobândi statut de putere mondială, răsturnând echilibrul de forțe european, fie Tripla Antantă va bloca expansiunea Germaniei, dar aceasta însemna de fapt război. Pacea a fost aşadar fragilă, iar momentele de destindere nu puteau servi decât amânării războiului.

Niciuna dintre aceste abordări nu a stabilit un nou tip de dogmă în cercetarea originilor Primului Război Mondial. Dezbaterea rămâne încă deschisă până astăzi, fiindcă integrează nu doar noi orizonturi metodologice, dar tinde să cuprindă şi izvoare la care odinioară cu greu istoricii s-ar fi gândit.

Referințe bibliografice

William Mulligan, *The Origins of the First World War*, Cambridge University Press, 2010.

The Origins of World War I, edited by Richard F. Hamilton, Holger H. Herwig, Cambridge University Press, 2003.

John A. Moses, *The Politics of Illusions. The Fischer Controversy in German Historiography, Geroge Prior Publishers London, 1975.*

Keith M. Wilson (ed.), *Forging the collective memory. Government and international historians through two World Wars*, Berghan Books, 1996

La Grand Guerre 1914-1918. 80 ans d'hitoriographie et representations. Colloque international – Montpellier, 20-21 novembre 1998, sous direction de Jules Maurin et Jean- Charles Jauffret.

II. Marile cauze sau originile indepărtate ale războiului

II. 1. Sistemele de alianță în Europa (1871-1914)

Un prim set de explicații valorizează – aşa cum am mai indicat- implicațiile sistemului de alianțe european. Unele contribuții, mai ales cele de după revizionismul anilor`20 ai secolului trecut, vorbesc despre caracterul obligatoriu al clauzelor ce decurg din aceste alianțe, evidența constrângerilor pe care ele le implică. În acest fel, libertatea de acțiune a diplomaților ar fi fost drastic limitată de angajamentele ferme rezultate din tratatele existente. Se observă însă mai întâi că alianța dintre Austro-Ungaria şi Germania (încheiată la 7 octombrie 1879) era o înțelegere strict defensivă. Cele două părți contractante se obligau să-şi acorde ajutor militar dacă unul dintre cele două imperii era atacat de Rusia. În situația în care una dintre cele două părți contractante era atacată de o altă mare putere, tratatul nu prevedea decât neutralitatea binevoitoare şi obligativitatea de a nu-l susține pe agresor.

Atâta vreme cât în iunie 1914 nu s-a produs vreun atac al Serbiei asupra Austro-Ungariei, Germania nu era obligată să acorde ajutor Dublei Monarhii. În luna mai a anului 1882, Berlinul şi Viena au extins angajementele lor şi asupra Italiei. Conform tratatului Triplei Alianțe părțile contractante se obligau să adopte „neutralitatea binevoitoare" în cazul în care una dintre ele era atacată de o altă putere nesemnatară a înțelegerii. În cazul în care Franța ataca Italia, Austro-Ungaria şi Germania se obligau să-i acorde ajutor şi asistență cu toate forțele lor. Un atac al Franței asupra Germaniei implica obligații similare din partea Italiei. La articolul III al tratatului se mai prevedea că în situația în care unul dintre aliați era atacat simultan de două sau mai multe puteri, *casus foederis* se aplica tuturor semnatarilor. Se ştie însă că, deşi în 1914 Franța şi Rusia se aflau în război cu Germania şi Austro-Ungaria, Italia nu i-a sprijinit pe aliații săi. Limitele sistemelor de alianțe europene au ieşit la lumină la fel de grăitor şi în cazul Antantei. Acordurile semnate între Rusia, Franța sau Marea Britanie au îmbrăcat forma unor convenții politico-militare sau a unor înțelegeri coloniale. Nici un document nu utiliza explicit termenul de alianță. Rusia nu era obligată de vreun tratat de alianță să acorde ajutor Serbiei. Cu toate acestea, faptul în sine s-a petrecut.

Dincolo de succesiunea evenimentelor crizei din 1914, care astăzi se cunosc atât de bine, răzbate întrebarea dacă sistemul de alianțe, care s-a format între sfârşitul deceniului şapte şi primii ani ai deceniului nouă din secolul al XIX-lea, a reprezentat o sursă de stabilitate sau a pecetluit divizarea Europei în două tabere înarmate, rigide şi desigur oponente? Pentru a afla răspunsul, trebuie să ne întoarcem la epoca lui Bismarck. Un personaj controversat, pentru care alianțele reprezentau un instrument fundamental al politicii, ce servea menținerii păcii în Europa şi securității Imperiului German. Unii istorici l-au considerat drept „ samsar cinstit", om de stat cu o concepție defensivă aupra sistemului de alianțe, pe care el însuşi l-a creat, dar succesorii săi l-au denaturat, ca urmare a unei nepotriviri de concepție: În vreme ce Bismarck subordona politica externă

imperativului general al păcii, urmaşii lui o vedeau slujind expansiunea Germaniei în lume. Alţi istorici au sugerat că la finele anilor `80 politicica lui Bismarck s-a prăbuşit sub greutatea propriilor contradicţii, deopotrivă domestice, cât şi externe. Menţinerea păcii şi stabilităţii între 1870 şi 1880 a fost un artificiu temporar, care numai a întârziat să se manifeste rivalităţi de amploare înainte de Primul Război Mondial. În fine, un alt grup de istorici a identificat în Bismarck un practicant prin excelenţă al Realpolitik-ului. Diplomaţia lui secretă şi disponibilitatea de a favoriza, chiar exploata, rivalităţi între mari puteri au semănat germenii din care s-a născut mai târziu războiul.

Pentru Bismarck alianţele nu au reprezentat un scop în sine, dar ideea că sistemul internaţional poate dobândi o formulă de permanentă stabilitate bazată pe coerenţa tratatelor pare că l-a câştigat. A început să lucreze cu precauţie la edificarea propriului sistem chiar din 1873. Liga celor Trei Împăraţi, o alianţă constituită dintr-o serie de acorduri între Franz Joseph, Wilhelm I şi Alexandru al II-lea. Ea revigora pentru puţin timp principiul solidarităţii monarhice, ce urmărea menţinerea păcii în Europa. În termeni politici, această alianţă – se ştie – izola Franţa, slăbea tensiunile ruso-austro-ungare în Balcani şi permitea Rusiei să pregătească expansiunea în Asia. Liga nu era însă destinată să acopere expansiunea germană în Europa. Viaţa ei a fost scurtă. S-a prăbuşit în timpul crizei orientale de la 1875, care a început ca o revoltă împotriva guvernării turcilor în Balcani şi a escaladat prin a pune în discuţie soarta Imperiului Otoman în Europa. Au apărut tensiuni între Rusia, Austro-Ungaria şi Marea Britanie, fiecare cu propriile ambiţii şi interese în regiune. Revizuirea păcii de la San Stefano la Congresul de la Berlin i-a adus lui Bismarck maximă ostilitate din partea Rusiei. La capătul reuniunii, Austro-Ungaria ocupă Bosnia Herţegovina, iar Marea Britanie Ciprul. Tensiunile dintre cele două puteri imperiale s-au amplificat. La 15 august 1879, Alexandru II trimite o faimoasă scrisoare lui Wilhelm I în care afirmă că politica lui Bismarck este generată de ura faţă de Rusia şi îi aminteşte împăratului german că unificarea Germaniei s-a înfăptuit cu binecuvântarea regimului ţarist. În acest context se produce apropierea germano-austro-ungară. Cu toată influenţa lui Bismarck în politica europeană a timpului, tratatul dintre cele două mari forţe ale lumii germane poartă mai mult amprenta lui Julius Andrassy (ministrul de externe al Austro-Ungariei). În vreme ce împăratul german ar fi dorit o alianţă generală şi permanentă, Andrassy îşi propune finalităţi mult mai limitate. Nu are interes să se lase purtat într-un război franco-german. De aici s-a născut o alianţă defensivă ce trebuia reînnoită la intervale de timp regulate. Ea a devenit una dintre pietrele de hotar în politica Europei de dinainte de Primul Război Mondial. La 1879 Bismarck şi Andrassy nu aveau însă de ce să-i supradimensioneze importanţa. Dubla Alianţă asigura deplină securitate ambilor contractanţi şi menţinea echilibrul puterii în Europa. Sitemul este completat prin cooptarea Italiei în 1882. Tripla Alianţă capătă în sfârşit contur şi se manifestă ca o alianţă defensivă. Ea asigură pacea între parteneri cu aspiraţii diferite. Austro-Ungaria recunoaşte efectiv frontierele Italiei. În acelaşi an, Marea Britanie ocupă Egiptul, un teren prin excelenţă predispus influenţei franceze. Evenimentul seamănă discordia între cele două puteri liberale ale Europei. Nu se ajunge însă la război, cu toate că izolarea Franţei se adânceşte. Până aici, alianţele rămân instrument şi nu obiectiv al politicii internaţionale. Aliaţii îşi asigură un mediu de securitate, îşi restrâng acţiunile de nuanţă ofensivă, evită provocările ce pot cauza conflicte. Alianţele dobândesc astfel capacitatea de a dezamorsa tensiuni preexistente (Austro-Ungaria şi Rusia în Balcani; Austro-Ungaria şi Italia). Ele nu reprezintă încă un

scop în sine, un pilon al interesului național. Aşa se explică de ce expansiunea puterilor Europei în primii ani ai deceniului opt generează tensiuni, care nu escaladează într-un război general. Dimpotrivă seria acordurilor ce întrețin refrenul păcii continuă. Cu toate că, prin consecințele ei, criza bulgară (1885) a îngropat definitiv alianța dintre Rusia, Germania şi Austro-Ungaria, sistemul bismarckian s-a menținut. La 18 iunie 1887 se semnează tratatul de reasigurare. El stipulează că Rusia şi Germania vor adopta o atitudine de neutralitate binevoitoare dacă o altă putere ar fi fost atacată, dar dacă fiecare în parte ar declanşa un război – Germania împotriva Franței; Rusia împotriva Austro-Ungariei, atunci termenii tratatului nu se vor aplica. Bismarck foloseşte astfel alianțele ca să restrângă deopotrivă Austro-Ungaria, dar şi Rusia de la măsuri agresive. Germania recunoaşte interesele ruseşti în Bulgaria, Rumelia Orientală şi Marea Neagră. În acest fel atenția Rusiei este deturnată către sudul Balcanilor şi nu către vest, acolo unde se conturează sfera de influență a Austro-Ungariei. Antagonismul ruso-austro-ungar nu înseamnă confruntare directă. Bismarck ştiuse să evite suprapunerea directă a sferelor de influență. Printr-un gest de geopolitică evitase un război! Şi lucrurile nu se opresc aici. În ianuarie 1888, primul ministru italian Francesco Crispi a încheiat o convenție militară cu Bismarck, dar Bismarck şi lordul de Salisbury, prim-ministru şi secretar de stat al Marii Britanii începând din 1886, au dat asigurări că înțelegerea nu reprezintă preludiul unui război al Italiei cu Franța. Un an mai târziu (1887) Salisbury încheie cele două acorduri mediteraneene cu Italia şi Austro-Ungaria, ambele generate de dorința menținerii status-quo-ului şi nu de revizuirea lui.

În martie 1890 însă Bismarck demisionează din funcția de cancelar. Istoricii au întrevăzut în acest moment un punct de răscruce în istoria Europei moderne. Sistemul internațional se îndreaptă spre o concepție conflictuală a tratatelor de alianță. Succesorii lui Bismarck (Leo von Caprivi şi "eminența cenuşie" Friedrich von Holstein) considerau că sistemul de alianțe al cancelarului se dovedise mult prea complex şi duplicitar, destinat să expună Germania sarcinii asumării unor duble angajamente. Ei au elaborat un aliniament de politică externă ce oferea securitate mai multă Germaniei, dar contribuia la divizarea politică accentuată a Europei. Mai multă logică, dar mai puțin rafinament. Noile semne se întrevăd imediat. Tratatul de reasigurare nu mai este prelungit, în ciuda disponibilității Rusiei; alianța cu Asutro-Ungaria devine un aspect fundamental al politicii germane; se încearcă fără succes cooptarea Marii Britanii in sistemul Triplei Alianțe. Consecințele? Eşecul reînnoirii tratatului de reasigurare a deschis larg poarta către alianța franco-rusă, care a intrat în vigoare începând cu luna ianuarie 1894. Două puteri cu sisteme de guvernare total diferite, cu interese divergente până atunci în politica europeană (Spre exemplificare: Franța sprijină menținerea status-quo-ului în Imperiul Otoman, Rusia l-ar vrea răsturnat; Franța ar fi vrut Rusia în război cu Germania, Rusia ar fi vrut Franța în război cu Anglia) au identificat motive de cooperare: împrumuturile franceze către Rusia au intensificat interdependența economică; Marea Britanie este marele rival comun la nivel mondial; creşterea puterii militare germane reprezintă şi ea o amenințare la adresa securității Rusiei şi a Franței în egală măsură; ambele state sunt izolate fără parteneri şi aliați de vreun fel. Guvernele francez şi rus au căzut de accord în privința unei convenții militare care garanta mobilizarea mutuală a armatelor. În ciuda aportului adus de militari la încheierea alianței, liderii politici din Franța şi Rusia au considerat-o o forță pentru menținerea păcii şi stabilității, o reconstrucție a echilibrului puterii în Europa. În realitate, valoarea propriu-zisă a alianței este limitată, la nivelul

anilor ’90 ai secolului XIX. Ea permitea Franței şi Rusiei să acorde mai multă atenție expansiunii coloniale în Africa şi Asia menținându-şi securitatea în Europa.

În deceniul 1870-1880 pacea Europei s-a obținut nu doar prin putere militară şi alianțe politice, ci şi printr-o voință comună de a menține configurația sistemului internațional şi constelația puterilor europene, stâlpii sistemului. Conflictele şi confruntarea nu au fost definitiv expulzate din politica internațională, dar marile puteri au reuşit să controleze antagonismele. Alianțele au reprezentat astfel un instrument care a pus în mişcare mecanismele sistemului iar expansiunea la periferie, chiar dacă a generat crize, i-a conferit stabilitatea necesară. La începutul anilor 90 rațiunile şi structurile sistemului de alianțe s-au schimbat. Ramificațiile acordurilor bismarckiene au fost înlocuite de alianțe a căror angajamente militare puteau fi direcționate de către unii împotriva altora. Alianțele nu mai apar ca simple instrumente ale politicii, folosite pentru a echilibra interese şi antagonisme. Menținerea alianțelor a devenit un interes fundamental de politică externă şi astfel rigiditatea potențială a sistemului a cresut. Noul sistem se prezintă metamorfozat în structura a două blocuri politice antagonice. O scindare a politicii europene ce nu poate să conducă decât spre un război. În realitate, structura fermă a aliniamentelor politice nu anihilează efortul de cooperare între puteri. Nici coeziunea Triplicei şi nici cea a Antantei nu funcționează maximal. Constrângerile aliaților sunt puternice, finalitățile se modifică în stadiu conjunctural. Puterile interacționează în folosul păcii europene. Diplomația conlucrează, caută soluții pentru fiecare breşă în sistem. O suită de crize internaționale la începutul secolui XX probează flexibilitate şi nu rigiditate din partea sistemului. Alianțele au rămas în tot acest timp defensive. Scopul lor este să asigure pacea, să ofere securitate partenerilor. Cooperarea nu a încetat dincolo de divizarea impusă de aderența la sistem. Alianțele politice rămân extrem de fluide în acest timp. În octombrie 1909 Italia şi Rusia încheiau un acord secret privind menținerea status-quo-ului în Balcani; în noiembrie 1910 Germania şi Rusia se angajau şi ele să sprijine status-quo-ul balcanic față de avansul Austro-Ungariei; în august 1911 Germania şi Rusia se angajează să nu-şi împiedice reciproc proiectele privind construcția căilor ferate (Berlin-Bagdad; planurile ruseşti privind o cale ferată în nordul Persiei). Aceste acorduri nu au alterat sistemul de alianțe european. Ele au reparat relațiile fracturate şi au permis puterilor să urmeze interese specifice. Zvonurile generate de aceste întâlniri şi înțelegeri indică nivelul ridicat de neîncredere ce caracterizează diplomația europeană înainte de Primul Război Mondial. Nu există nicio dovadă fermă că vreuna dintre aceste puteri a intenționat să părăsească alianțele sale fundamentale.

Referințe bibliografice

William Mulligan, *The Origins of the First World War*, Cambridge University Press, 2010.
Patricia A. Weitsman, *Dangerous Alliances. Proponents of Peace. Weapons of War*, Standford University Press, California, 2004.

John Albert White, *Transition to global Rivalry. Alliance Diplomacy and the Quadruple Entente, 1895-1907*, Cambridge University Press, 1995.
The Origins of World War I, edited by Richard F. Hamilton, Holger H. Herwig, Cambridge University Press, 2003.
Gary W. Shanafelt, *The secret Enemy: Austro-Ungaria and the German Alliance, 1914-1918*, Columbia University Press, New York, 1985.
Frank G. Weber, *The Eagle on the Crescent. Germany, Austria, an the Diplomacy of the Turkish Alliance*, Cornell University Press, 1970.

II. 3 Crizele politice internationale. Tensiuni si focare de conflict

În strânsă legătură cu prevederile sistemelor de alianță europene, unii istorici au căutat să explice originile războiului mondial prin derularea unor crize internaționale, care au pus în lumină divergențe sau antagonisme ireductibile între cele două grupări (Antanta şi Tripla Alianță). O judecată sumară poate evidenția însă exact contrariul. Crizele internaționale de la începutul secolului al XX-lea au dovedit mai curând intenția de a evita sau limita proporțiile conflictului decât preocuparea de a-l declanşa. În ciuda existenței sistemelor de alianță, fiecare criză internațională a beneficiat de o constelație internațională diferită. Întotdeauna rațiunile de securitate şi reducerea riscurilor au prevalat. Un prim exemplu: criza marocană (1905). O serie de revolte prilejuite de chestiuni financiare subminează puterea sultanului în Maroc. În luna iunie 1904, guvernul francez analizează posibilitatea organizării unui împrumut pentru Maroc, dar numai în schimbul controlului a 65% din din veniturile vamale încasate într-o perioadă de 35 de ani. Franța caută să speculeze şi mai mult împrejurarea. Guvernul de la Paris prezintă sultanului în ianuarie 1905 un program de reforme, care pe măsura punerii în aplicare ar fi consolidat pozițiile franceze în Maroc. Criza marocană (prima criza marocană) s-a declanşat după reacția Germaniei. După ce, în luna martie 1905 ajunge la Tanger la capătul unei lungi croaziere, Wilhelm al II-lea face cunoscută o declarație în sprijinul suveranității sultanului. Era o criză politică izvorâtă nu doar din ideea contestării sferelor de influență ale unei mari puteri, ci şi din suprapunerea a două tipuri de hegemonii: una continentală, care implică supremația germană, alta mondială, care admite primatul înțelegerilor dintre Franța, Marea Britanie şi Rusia. Profitând de înfrângerea Rusiei în războiul cu Japonia din Extremul Orient, Germania încearcă să demonstreze Franței că alianțele ei se rezumă doar la politici continentale. Rusia apare drept un aliat mult slăbit. Marea Britanie o forță care nu oferă sprijin necondiționat. De altfel, Theophile Delcassé, ministrul de externe francez, sigur pe sprijinul britanic a refuzat să negocieze cu germanii. O serie de factori importanți conspirau împotriva lui şi îi subminau fermitatea poziției: slăbiciunea armatei franceze; distrugerea flotei ruseşti în mai 1905 la Tsushima, impopularitatea din Cameră şi cabinet, îndoielile primului ministru (Rouvier) că Marea Britanie va oferi efectiv sprijin Franței. După presiuni germane la adresa cabinetului francez, Delcassé îşi anunță demisia (6 iunie 1905), lăsând astfel cale liberă către o conferință, ce urma să se întrunească la Algeciras în 1906 şi să capăt crizei marocane. Demisia ministrului francez de externe reprezenta desigur un succes strălucitor pentru germani. Confirma supremația germană asupra politicii continentale. Ea a reprezentat

însă şi momentul detensionării crizei, al deblocării tratativelor. Din nou alianțele se dovediseră un factor restrictiv în perspectiva războiului. Criza în sine confirma de altfel dispoziția puterilor către cooperare în soluționarea paşnică a disputelor şi nu radicalizarea pe platforma conflictului. Începând din a doua jumătate a anului 1905 Franța, Marea Britanie şi Rusia lucrează intens la refacerea alianțelor încheiate. Pentru alianța franco-rusă decisiv s-a dovedit suportul financiar al guvernului francez. Strâmtorată financiar, Rusia obține un împrumut de 100 milioane de ruble, în schimbul sprijinului diplomatic oferit Franței la Algesiras. După demisia lui Delcassé şi britanicii sunt pregătiți să ofere sprijin Franței. Într-un anume sens, Marea Britanie pare decisă să acorde sprijin deplin Franței. Grey foloseşte astfel inteligent alianța cu Franța ca să determine Germania să renunțe la orice prezumtiv atac asupra francezilor. Într-un alt sens, foloseşte din nou alianța ca să încurajeze guvernul francez în direcția compromisului. Se arată preocupat de perspectiva unui război, sugerând Parisului că trebuie să facă un sacrificiu major ca să evite confruntarea militară. Germania nu este însă suficient de pregătită să ajungă la război din pricina chestiunii marocane, astfel că strategia lui Edward Grey a dat rezultate bune. Printre consecințele imediate ale desfăşurării crizei marocane se înscrie şi înțelegerea aglo-rusă din august 1907. Termenii ai implică împărțirea Persiei în două sfere de influență, dar scopul imediat este blocarea expansiunii germane în Imperiul Otoman. Per ansamblu, Antanta, în concepția lui Edward Grey, servea refacerii echilibrului de forțe în Europa, blocând aspirațiile Germaniei de leadership asupra unui bloc continental. Ea reprezenta un instrument defensiv, destinat stabilității sistemului internațional.

Chiar şi criza bosniacă din 1908, despre care s-a spus că a reprezentat un pas important în declanşarea războiului, a fost soluționată pe fondul temerilor vizibile față de angajarea într-un posibil conflict. Anexarea celor două provincii fusese stabilită prin tratate sau înțelegeri secrete parafate de Rusia şi Austro-Ungaria în iunie 1881 (cu ocazia prelungirii Alianței celor Trei Împărați), mai 1897 (înțelegerea bilaterală de la Petersburg), sau octombrie 1904 (Rusia şi Austro-Ungaria se angajau să păstreze neutralitatea în cazul unui conflict cu orice altă putere în afara statelor din Balcani). În fine, cu puțin timp înainte de declanşarea crizei, la Buchlau în septembrie 1908, Austro-Ungaria se angaja să sprijine proiectul Rusiei de revizuire a Convenției Strâmtorilor, care împiedica accesul navelor de război ruseşti din Mediterana răsăriteană. La schimb, Rusia încuviințase în secret ocuparea de către Austro-Ungaria a Bosniei-Herțegovina. Dar originile crizei se află în revolta unui grup de ofițeri din Armata a III a turcă împotriva sultanului. Motivul? Restaurarea constituției din 1876. Aliați cu membrii civili ai Comitetului pentru Unitate şi Progres (CUP), instigatorii controlează întreaga Macedonie. Efortul sultanului de a zdrobi revolta Junilor Turci (denumirea cu care a intrat în istorie) a eşuat. Nici negocierile nu au mers prea departe. Trimisul sultanului (Semsi Paşa) a fost asasinat la Monastir (7 iulie). Fără soluții, la 24 iulie sultanul acceptă restaurarea constituției. Tendința era aceea de a stopa declinul Imperiului Otoman prin politici autoritare şi lărgirea atribuțiilor instituțiilor centrale. Mesajul transims puterilor europene apare fără echivoc: ele trebuie să abandoneze planurile lor reformatore şi să respecte integritatea Imperiului Otoman. Peste revolta Junilor Turci se suprapun însă alte evenimente importante. La 5 octombrie 1908 Bulgaria îşi proclamă independența, iar în ziua următoare Austro-Ungaria anexează Bosnia. Ca să împiedice reacția Rusiei, Austro-Ungaria oferă publicului acordul de la Buchlau. Disponiblitatea Rusiei de a-i abandona

pe slavii sudici în schimbul Strântorilor apărea limpede în ochii tuturor. Se mai putea, de asemenea, intelege că în vreme ce Austro-Ungaria şi Rusia sunt puteri revizioniste în regiunea Balcanilor, Marea Britanie, Franța şi Germania luptă să împiedice dezintegragrea Imperiului Otoman. Criza a escaladat atunci când Serbia şi Imperiul Otoman au solicitat compensații pentru independența Bulgariei şi anexarea Bosniei. Desfăşurarea crizei implică de acum înainte reacții ale principalelor puteri europene. Era un nou test serios pentru sistemele de alianță ale Europei. La Londra, Edward Grey pare dispus să acorde Rusiei mai mult sprijin decât ministrul francez de externe, Stephen Pichon, care a dat de înțeles că nu sprijină ambițiile ruseşti pe termen lung în Balcani. Grey refuză revizuirea Convenției Strâmtorilor dar susține propunerea Rusiei privind compensațiile sârbeşti şi organizarea unei conferințe care să ratifice anexarea. Ideea de a susține militar pretențiile Rusiei a fost de la început respinsă. Criza bosniacă nu a generat un război datorită lipsei de pregătire militară a Rusiei. Dar, o contribuție decisivă au adus şi reacțiile ferme ale partenerilor Rusiei din Antantă, care au refuzat orice implicare de ordin militar. Germania a acordat de la început sprijin diplomatic şi militar deplin Austro-Ungariei. La începutul lunii martie 1909 şefii de Stat Major, Moltke şi Hötzendorf discută probabilitatea unui război. Germania expediază Rusiei un ultimatum privind recunoaşterea anexării Bosniei, perfect convinsă că războiul nu va începe. Rusia apare la 1908 conştientă pe deplin de slăbiciunile ei militare, ceea ce o determină să reacționeze defensiv. Spre deosebire de ciza bosniacă, în escaladarea crizei din iulie (1914) nu a mai existat aceeaşi certitudine între intențiile militare şi capacitatea de reacție a marilor puteri. Poate fi aici una dintre schimbările fundamentale ce explică războiul. Soluționarea paşnică a crizei bosniace a generat o scurtă perioadă de destindere în raporturile dintre puteri. Austro-Ungaria a devenit o putere interesată de menținerea *status-quo*-ului balcanic, Germania încearcă să repare relațiile cu Rusia, angajându-se să restrângă aspirațiile Austro-Ungariei în Balcani; tot Germania caută din nou să-şi îmbunătățească relațiile cu Marea Britanie, propunând întâi un pact de neutralitate, apoi acorduri pe seama unor chestiuni secundare (afaceri coloniale, căi ferate , etc). Într-o atmosferă relativ destinsă, la începutul anului 1911, o nouă criză politică izbucnea. Subiectul? Din nou Marocul. La origine, o dispută franco-germană privind drepturi comerciale. Politica agresivă a Franței în Maroc este speculată de Germania pentru a obține concesii în privința Africii Centrale. Trupele franceze îşi încep la 17 mai marşul lor către oraşul Fez, în replică nWilhelm al II-lea trimite crucişătorul Panther în portul Agadir. Kiderlen Wächter, secretar de stat la Auswärtige Amt (Ministerul de externe al Germaniei) nu se mulțumeşte cu concesiile teritoriale franceze (oferta primului ministru Joseph Caillaux), criza escaladează dar intervenția britanică de partea Franței (discursul premierului Lloyd George de la Mansion House, 21 iulie 1911) calmează spiritele în final. Diplomatic izolată şi nepregătită de război, Germania dă semne că s-ar retrage. La 18 septembrie încep negocieri între Franța şi Germania, finalizate la 4 noiembrie. În schimbul recunoaşterii protectoratului francez asupra Marocului, Germania primeşte teritorii în regiunea rîului Congo francez. Din nou marile puteri evită războiul, în ciuda diferențelor dintre ele. Premierul francez Caillaux favorizează tratativele cu Germania în locul măsurilor militare. Preferă să efectuieze presiuni asupra guvernului german prin retragerea capitalului francez din Imperiul German. Wilhelm al II-lea se opune războiului cu fermitate iar Kiderlen Wächter nu-l consideră o soluție viabilă. El duce o politică de cacealma. Criza marocană demonstra şi ea în final că sistemul de alianțe

european este defensiv, încurajează reținerile şi oferă securitate. Germania nu obține sprijinul Austro-Ungariei fiindcă la Viena se credea că existau anumite limite ale alianței celor două puteri, limite ce nu se puteau extinde asupra Africii de Nord. Rusia refuză să sprijine Franța în privința Marocului pe motiv că alianța ce le leagă este una defensivă. Guvernul britanic refuză şi el inițial să acorde Franței sprijin deplin, fiindcă o consideră responsabilă de provocarea crizei. Solicitările excesive ale Germaniei şi demonstrația de forță de la Agadir au schimbat politica britanică. Pe de altă parte, semnele crizei marocane din 1911 privind fragilitatea păcii mondiale erau totuşi îngrijorătoare. Un număr tot mai însemnat de politicieni, elite ale societății, exponenți ai opiniei publice încep să creadă că un conflict general al marilor puteri reprezintă o posibilitate. Fiecare dintre puteri a jucat la risc maxim, folosind amenințări la adresa oponenților. Criza a condus către o cursă generală a înarmărilor, ce a contribuit la militarizarea diplomației. Consolidarea alianțelor a fost răspunsul la criza marocană, în paralel cu promovarea destinderii în relația dintre puteri antagoniste. Germania şi Marea Britanie au dat măsura limitelor şi diponibilităților cooperării lor în vremea războaielor balcanice. Acestea din urmă nu trebuie privite drept un pas inevitabil spre marea confruntare dintre puteri. Cu toate că la sfârşitul anului 1912, diplomați bine informați considerau războiul european inevitabil, confruntarea decisivă a puterilor a fost evitată. Au contribuit la localizarea conflictului balcanic şi menținerea păcii în Europa o serie de personaje politice cheie de la Viena şi Sankt Petersburg, restabilirea bazelor cooperării la conferința ambasadorilor de la Londra, o ultimă încercare reuşită de revigorare a concertului puterilor înainte de Primul Război Mondial. Dintre toate toate momentele de încordare pe care le-a prilejuit războiul Ligii Balcanice cu Imperiul Otoman, criza oraşului Scutari a reprezentat incidentul cu cel mai ridicat grad de risc în perspectiva escaladării conflictului. Criza a început la 23 martie 1913 când Serbia şi Muntenegru au ocupat portul Scutari pe coasta Adriaticii. Aceasta reprezenta desigur o provocare la adresa Austro-Ungariei, care ar fi vrut ca acest port să facă parte din teritoriul statului tampon albanez planificat împotriva expansiunii Serbiei. Criza s-a detensionat numai fiindcă Rusia a acceptat că Serbia nu poate obține oraşul Scutari, în orice fel de reglementare asupra păcii, ci numai schimbul unor concesii la frontiera sârbo-albaneză. Puterile europene au decis să recurgă la o demonstrație navală ca să convingă Muntenegrul şi Serbia să-şi retragă trupele din oraşul Scutari. Rusia nu a participat dar a cerut Serbiei să se retragă. Atunci când Muntenegrul se forțează să nu urmeze exemplul Serbiei, Austro-Ungaria începe pregătirile militare. La 4 mai 1912, muntenegrenii părăsesc totuşi oraşul, care este ocupat de trupe ale marilor puteri, în mare parte italieni, austrieci şi britanici. Până la sfârşitul primului război balcanic bazele fundamentale ale păcii au supraviețuit. Erodarea lor semnificativă a început din ultimele şase luni ale anului 1913. Pacea din Balcani a supravuiețuit scurt timp. Bulgaria atacă foştii aliați pentru a obține teritorii în Macedonia. Războiul s-a dovedit un dezastru pentru bulgari, care sfârşesc prin a ceda teritorii Serbiei, Greciei şi Imperiului Otoman. Deznodământul războiului este ratificat prin tratatul de la Bucureşti, cu România jucând rolul unei puteri conducătoare. Succesul puterilor europene din prima parte a anului 1913 se dovedise o iluzie. Asutro-Ungaria a fost puterea europeană cea mai afectată de al doilea război balcanic. Diminuarea puterii ei în Balcani deşi relativă, slăbeşte şi Germania. Drept urmare, politica austriacă devine tot mai agresivă. Războiul cu Serbia amenință din nou în luna octombrie 1913, când Serbia ocupă partea de nord a Albaniei, în contradicție cu termenii tratatului de la Londra. Austro-Ungaria trimite

ultimatum, Serbia retrage trupele. La sfârşitul lui 1913 s-au înrăutăţit şi relaţiile dintre Germania şi Rusia. Motivul? Numirea lui Liman von Sanders, general german, la comanda unităţilor turceşti din Constantinopol, pentru a facilita implementarea reformelor în armată. Rusia întrevede în numirea lui Sanders un act decisiv de consolidare a puterii germane asupra politicii Imperiului Otoman. Se solicită schimbarea statutului convenit pentru generalul german. În ianuarie 1914, Liman von Sanders este înlăturat de la postul de comandă dar lăsat să se ocupe în continuare cu instruirea armatei turceşti. Criza provocată de numirea lui Liman von Sanders în poziţia de comandant al unităţilor turceşti din garnizoana Constantinopol a produs schimbări în politica externă a Rusiei. Principiul concesiilor, al retragerilor, al păcii cu orice preţ este supus criticilor. Ministrul de finanţe Kokovţov, principalul susţinător al căii pacifiste, a fost înlocuit la începutul lui 1914. Menţinerea statutului Rusiei de mare putere reclamă o tot mai activă politică externă.

Sistemul de alianţe european şi crizele internaţionale nu explică aşadar pe deplin originile războiului, cu atât mai mult cu cât conflictul s-a dorit (cel puţin pentru inamicii Germaniei) o cale de menţinere, uneori restaurare, a echilibrului european. Pentru mai mult de un deceniu, o serie de crize internaţionale au încercat limitele păcii. Soluţionarea acestor crize a demonstrat că războiul nu a fost inevitabil. Reţinerile individuale ale oamenilor de stat au reprezentat o garanţie solidă asupra păcii. Dar structuri şi procesualităţi ale sistemului internaţional (alianţe, detensionări, concertarea puterilor) au oferit baza de continuitate în menţinerea îndelungată a păcii pentru relaţiile internaţionale dintre marile puteri.

Referinţe bibliografice

A.J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford University Press, 1984.

Robert John Weston Evans, Hartmut Pogge von Strandmann, *The Coming of the First War*, Oxford, Clarendon Press, 1991.

David Stevenson, *The First World War and international politics*, Oxford, Clarendon Press, 1991.

William Mulligan, *The Origins of the First World War*, Cambridge University Press, 2010.

Misha Glenny, *The Balkans (1804-1999) Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, London, 1999

I. 4. Armata, războiul şi politica inernaţională.

Ca realitate istorică, războiul a fost mereu un instrument al politicii, necesar pentru atingerea unor finalităţi ce nu sunt accesibile prin mijloace paşnice. Istoria universală este punctată de războaie. Unele au luat forma unor confruntări generale (au implicat toate marile puteri), altele au fost confruntări mai mici (războiul franco-prusac

1870-1871), care însă au marcat caracterul schimbător al puterii. În perioada modernă, preocupările pentru identificarea cauzelor acestui flagel şi combaterea izbucnirii sale s-au intensificat considerabil. În tot acest timp, cauza esenţială a războiului a fost identificată fie în natura anarhică a societăţii internaţionale şi absenţa unui organism internaţional capabil să impună respectarea păcii, fie în însăşi natura firii omeneşti. Thomas Hobbes, în lucrarea sa *Leviathan*, arăta că: „ (...) în toate timpurile, regii, precum şi persoanele cu autoritate suverană, datorită independenţei lor, sunt într-o rivalitate continuă şi în postura unor gladiatori, avându-şi armele aţintite şi ochii fixaţi unul asupra altuia; fortăreţe şi tunuri la frontierele regatelor lor; spionându-şi neîncetat vecinii, ceea ce reprezintă o stare de război." Până la mijlocul secolului al XVII-lea politica internaţională a fost serios preocupată de distincţia tradiţională între războiul just şi cel injust. O distincţie greu de aplicat în practica obişnuită, pentru că în războaie fiecare combatant crede în justeţea cauzei sale. În secolul al XVIII-lea s-a vehiculat tot mai mult ideea că fiecare război ar trebui acceptat ca şi cum ar fi just de ambele părţi. Dreptul internaţional a acceptat războiul ca pe o relaţie legitimă între state, independent de justeţea originilor sale. Cât priveşte sistemul anarhic internaţional şi dezideratul instituţionalizării păcii universale, este de observat că nici măcar crearea Ligii Naţiunilor, după experienţa tristă a ororilor Marelui Război, nu a reprezentat o reuşită.

Înnoirile teoretice ale secolului XIX. Armatele puterilor europene

În secolul al XIX-lea s-au produs cele mai spectaculoase transformări în privinţa desfăşurării războaielor. Cele mai multe au fost cauzate de impactul Revoluţiei Franceze şi al hegemoniei napoleoniene asupra Europei. S-a modificat mai întâi tipologia clasică a conflictelor militare. De la aşa-numitele „războaie de cabinet" (conflicte între suverani şi armatele lor de mercenari) specifice secolului al XVIII-lea, s-a trecut la un nou tip de război, mai scurt ca durată şi mai intens ca desfăşurare. Sub aspect teoretic, înnoirile s-au resimţit la fel de acut, mai ales datorită valoroaselor contribuţii aparţinând lui Henri Baron de Jomini (1779-1869) sau Carl von Clausewitz (1780-1831). Ambii au fost implicaţi în războaiele napoleoniene, iar lucrările reprezentative au fost publicate cam în aceeaşi perioadă: Jomini, *Précis de l'art de guerre* (Petersburg, 1830); Clausewitz, *Vom Kriege* (apărută postum, între anii 1832-1834). Principala teză a baronului de Jomini viza strategia. El considera că o concentrare pe cât posibil mai strânsă a tuturor forţelor într-un singur punct al teatrului de război şi distrugerea liniilor de aprovizionare a inamicului asigură succesul bătăliei. Consideraţiile sale sunt împovărate însă de prezenţa a numeroase tabele şi diagrame, ce ilustrau teoretizarea acestor principii într-o manieră uşor învechită. Jomini rămâne însă unul dintre părinţii ştiinţei militare, mai ales în cazul Rusiei sau al Europei Occidentale. Spre deosebire de el, Clausewitz insista asupra mobilităţii trupelor, odată cu noile posibilităţi create de diversificarea mijloacelor de transport. Memorabile au rămas însă consideraţiile sale pe marginea relaţiei dintre politică şi război. „Războiul -consemna Clausewitz- nu este altceva decât continuarea politicii cu alte mijloace. El reprezintă un act de autoritate prin care adversarii sunt constrânşi să îndeplinească voinţa noastră. Pentru atingerea acestui scop, inamicul trebuie să devină inofensiv." Conducerea războaielor trebuia însă strict subordonată factorilor politici: „ Politica a zămislit războiul; ea este inteligenţa, iar războiul nu este decât instrumentul (...) Nu rămâne decât ca punctele de vedere ale militarilor să se subordoneze celor ale politicienilor". Acest postulat a fost însă aspru contestat chiar de către unul

dintre iluştrii săi discipoli: Helmuth von Moltke. De la Clausewitz, el a preluat principiile flexibilităţii şi mobilităţii, pe care comandanţii trupelor angajate în război trebuiau să le aplice. Spre deosebire de Jomini, el considera că strategia nu reprezenta o învăţătură şi cu atât mai puţin o ştiinţă. Ea depindea de circumstanţele războiului şi constituia un sprijin auxiliar. Moltke agrea ideea împărţirii armatei în corpuri separate şi acorda responsabilităţi sporite comandanţilor de pe front. Tot el a combătut însă primatul politicii în condiţii de război: „ Politica- scria el- se foloseşte de război pentru atingerea scopurilor sale; ea intervine decisiv de la începutul şi până la sfârşitul războiului. Strategia lucrează cel mai bine în slujba politicii, însă în războaie este pe deplin independentă faţă de ea." În vremuri de război, nu era timp pentru discursuri politice, ci de strategii militare în măsură să neutralizeze inamicul.

Secolul al XIX-lea a fost martorul formării armatelor naţionale. Punctul de plecare l-a reprezentat în Europa decretul Adunării Naţionale din Franţa (23 august 1793) cu privire la obligativitatea recrutării în vederea serviciului militar. Până nu cu mult timp în urmă, monarhul şi cercul său restrâns de consilieri planifica desfăşurarea unui război. Conflictele se purtau între armate de profesionişti, întreţinute cu costuri uriaşe. Supuşii regelui participau la război doar în condiţii excepţionale. Situaţia s-a modificat însă odată cu războaiele purtate de Franţa revoluţionară împotriva coaliţiilor europene. Mobilizarea maselor s-a dovedit un succes, atâta vreme cât naţiunea se implica în războaie pentru a lupta în susţinerea propriilor idealuri. Soldaţii îşi sacrificau viaţa pentru o cauză proprie şi nu pentru satisfacerea orgoliilor unor suverani. Clausewitz a recunoscut primul superioritatea acestui nou tip de armată comparativ cu structurile militare învechite ale Vechiului Regim. Ideea armatelor permanente şi a războiului popular s-a impus totuşi cu dificultate în secolul al XIX-lea. În anii ce au urmat Congresului de la Viena se poate observa revenirea în toată Europa la sistemul armatelor de profesionişti. Armata trebuia să redevină un instrument la îndemâna suveranilor. Serviciul militar obligatoriu s-a impus mai greu în Europa. Cu toate acestea, între marile puteri ale continentului, la sfârşitul secolului al XIX-lea, doar în Marea Britanie, el părea lipsit de sens[1]. Armata britanică răspundea în faţa Parlamentului şi nu a suveranului pentru acţiunile sale. Parlamentul aproba bugetul necesar cheltuielilor militare şi discuta până în cele mai mici detalii problemele stringente, cum erau înarmarea sau aprovizionarea. În aceste condiţii, importanţa opiniei publice nu putea fi neglijată. Populaţia, care vreme de sute de ani nu mai suportase distrugerile unui război purtat pe propriul teritoriu, nu era pregătită să accepte un astfel de compromis. Pentru principalele raţiuni de securitate (protejarea coloniilor; reprimarea unor revolte locale, etc) acest gen de obligaţie nu era potrivit. Datorită poziţiei geografice, în cazul Angliei, flota juca un rol determinant în strategiile de apărare, iar trupele formate din recruţii proveniţi din colonii, obişnuiţi cu realităţile locale şi condiţiile de climă, erau mult mai eficiente. Soldaţii britanici obişnuiţi erau lefegii. Pentru ei, cariera armelor era o profesie, iar serviciul militar o şansă de a-şi întregi veniturile. Sub raport cantitativ, începând de la jumătatea secolului al XIX-lea numărul de combatanţi a scăzut dramatic în cazul Angliei şi al Austriei, dar a înregistrat creşteri în situaţia Franţei şi, mai ales, a Germaniei. Cea mai numeroasă armată continentală a rămas însă tot timpul cea a Rusiei. Potenţialul demografic al Rusiei era practic inepuizabil, dar armata nu a beneficiat mult timp de instruire şi dotare pe măsura sacrificiilor dovedite.

[1] A fost introdus târziu, în 1916!!!

Până la războiul Crimeii, ea era cea mai înapoiată armată dintre armatele puterilor europene. Efectivele sale pe timp de pace variau undeva între 800.000 şi 900.000 de combatanţi, dar slăbiciunile proveneau din structura socială. Jumătate dintre soldaţi erau recrutaţi din rândul ţărănimii, care, până la reforma din 1860, a cunoscut iobăgia. Marii proprietari erau obligaţi ca, în fiecare an, să pună la dispoziţia armatei pentru instruire un număr de 5 sau 6 ţărani dintr-un total de 1000 de iobagi. După ce serveau în armată 25 de ani, aceştia deveneau oameni liberi. Practic în stare de război nu exista armată de rezervă. Abolirea iobăgiei în 1861 a creat premisele necesare implementării unui sistem de apărare modern şi în cazul Rusiei. Începuturile reformei sunt legate de iniţiativele ministrului Dimitrii A. Miliutin, iar principala înnoire a fost introducerea progresivă a serviciului militar obligatoriu, începând cu anul 1874. Şi sub aspectul înzestrării, calitatea armatelor a suportat anumite schimbări. Este însă interesant de observat că nu a fost mereu în interesul general al firmelor de armament să stimuleze războiul. Guvernele stabile pe timp de pace oferă infinit mai multe oportunităţi de afaceri sau comenzi decât administraţiile nevoite să facă faţă războiului. Invenţiile şi îmbunătăţirile care au fost combinate unele cu altele, au schimbat profund configuraţia tactică a războaielor. Soldaţii dispuşi în formaţiuni compacte au devenit ţinte sigure de la distanţe din ce în ce mai mari. Stau mărturie pierderile suferite de austrieci la Königgrätz în 1866, în faţa infanteriştilor prusaci, înzestraţi cu arme cu percutor. Utilizarea baionetei a regresat profund. În războiul de secesiune american 90% dintre răniţi erau victime ale armelor de foc şi doar 10% ale baionetelor. Armamentul modern a oferit europenilor un avantaj hotărâtor în luptele purtate cu băştinaşii din colonii. Căile ferate şi progresele în materie de comunicaţii (telegraful) au schimbat viziunile tradiţionale asupra războiului. Mobilizarea şi transportul trupelor s-a făcut rapid; s-au îmbunătăţit condiţiile de aprovizionare şi asistenţă medicală.

Planificarea războiului înainte de 1914

Planurile de război au reprezentat o provocare căreia trebuiau să-i răspundă Statele Majore ale armatelor europene. Ele reflectă dilemele securităţii marilor puteri, schimbările survenite în echilibrul de forţe. Evident că în centrul politicii militare europene s-a aflat mult timp puterea Germaniei. După victoriile Prusiei în campaniile militare din 1866, 1870-1871, capătă contur imaginea pericolelor cu care se confruntă noul stat unificat, ridicat la rang de imperiu. Cel mai semnificativ dintre ele a fost acela al războiului desfăşurat pe două fronturi, o dată cu revigorarea puterii Franţei şi Rusiei. După 1894 chestiunea devine ameninţătoare, o dată cu încheierea alianţei militare franco-ruse. Era posibil ca Germania să atace Franţa în Vest şi să rămână pe poziţii defensive împotriva Rusiei în Est? Vreme de patru decenii strategii militari germani au luat în considerare aceste opţiuni. Cel mai cunoscut plan de război al Germaniei în această epocă se leagă de numele lui Alfred von Schlieffen, devenit şef al Marelui Stat Major în 1891. În decembrie 1905 el întocmise un memorandum, în care propune ca efortul principal de război al Germaniei să se concentreze împotriva Franţei, care ar putea ceda într-un interval de şase săptămâni. Pentru a obţine efectul maxim al atacului, marea masă a armatei germane trebuia să atace prin teritoriul Ţărilor de Jos, să înconjoare armata

franceză şi să o anihileze. Victoria securizată în vest, ar fi permis Germaniei să se întoarcă spre est unde Rusia, confruntată cu revolte interne şi slăbită militar (aşa părea ea în 1905, când Schlieffen scrie memorandumul) ar fi mobilizat greu armata şi ar fi ripostat târziu. Ideea războiului preventiv împotriva Franței nu a entuziasmat. Schlieffen şi-a prezentat demisia, succesorul lui în fruntea Statului Major, Moltke tânărul, nepotul eroului de la Sedan, a preluat câteva dintre ideile fundamentale. Preocupat de posibilitatea ca francezii să invadeze sudul Germaniei, Moltke a decis să consolideze flancul stâng al armatei germane. În locul unei invazii prin teritoriul Belgiei şi Olandei, ambele potențial state neutre, Moltke îşi îndreaptă atenția doar asupra Belgiei. Olanda a fost astfel crutată de la planificarea invaziei, fiindcă ar fi fost de mai mare ajutor ca antrepozit german – o veritabilă supapă ce permitea Germaniei să respire în situația unui război, pe care Moltke îl prevedea ca fiind de durată. În aprilie 1913, Moltke abandona planul alternativ pentru ofensivă în Vst şi defensivă în Est, fiindcă ar fi redus semnificativ opțiunile militare deschise Germaniei. Practic în 1913 Germania dispune de un singur plan de război întemeiat pe supoziția deschiderii a două fronturi împotriva Rusiei şi Franței. De la început, planul german porneşte de la ipoteza războiului general european. El făcea practic imposibil de luat în calcul orice proiecție a unui război localizat, limitat la puterile europene şi doar pe continentul european. În privința Austro-Ungariei, deja în februarie 1872, strategii armatei au identificat în Rusia principala amenințare. La sfârşitul războaielor balcanice principala țintă devine însă Serbia. De fapt, Austro-Ungaria se aştepta ca Germania şi puternica ei armată să ducă greul războiului împotriva Rusiei. Ea începuse să se comporte asemeni unei puteri balcanice înainte de 1914. Planurile de război ale Puterilor Centrale nu s-au coordonat perfect în toți aceşti ani. Cu toate că şefii de Stat Major au schimbat impresii privind planificarea războiului, opiniile nu s-au armonizat. Între puterile Triplei Alianțe mai rămânea desigur Italia. O prezență mereu oscilantă şi sub forma angajamentului militar. Înainte de atentatul de la Sarajevo, planificarea războiului pentru Italia pornea de la premiza că va lupta alături de Tripla Alianță. În luna ianuarie 1913 încep, de altfel, discuțiile pentru o nouă conveție militară cu Germania şi Austro-Ungaria. Italiei îi era rezervat un rol dublu. Navele austriece şi italiene trebuiau să întrerupă transferul de trupe franceze din Nordul Africii, traversând Mediterana. Trei corpuri de armată italiene transportate prin Austria trebuiau să lupte alături de trupele germane la Rin. Înțelegerea s-a încheiat în aprilie 1914, prea târziu ca să mai fie inclusă în planurile de mobilizare din acel an. Între timp, neutralitatea Italiei a reprezentat o lovitură grea pentru Germania în războiul ei cu Franța.

Dintre puterile Înțelegerii, Rusia părea cea mai dominată de spaima unor potențiale amenințări. Scenariul de război schițat de generalul Danilov înainte de 1914 opune Rusiei o coaliție de forțe în Asia şi Europa, incluzând Germania, Austro-Ungaria, Suedia, Turcia, China şi Japonia. Vulnerabilitatea geopolitică reprezenta principala provocare în elaborarea unui plan de război. Spațiul imens al Rusiei prezenta oportunități dar şi dezavantaje. Alegerea între timp şi spațiu a dominat planificarea războiului în Rusia de la înfrângerea din 1905 şi până în 1914. O alegere grea ținând seama de slăbiciunea financiară, înapoierea tehnologică, fragilitatea politică a regimului țarist. Primul plan de război semnificativ în cazul Rusiei a fost faimosul Plan 18. Un proiect de concentrare a forțelor ruseşti, cu implicații majore asupra modului în care Rusia va lupta în viitorul război. Este vorba despre un plan defensiv, care plasează o forță paravan la frontiera nord-vestică, o întreagă armată la granița cu Austro-Ungaria şi Turcia, iar

concentrarea majorității trupelor se realiza în interior. Ministrul de război Suhliminov acceptă ideea cedării unor teritorii în vest pentru a concentra mai multe trupe în Est. Planul 18 susținut şi de generali precum Danilov sau Vitner pregătea Rusia pentru atacul Japoniei la Est mai mult decât pentru confruntarea cu Germania în Vest, unde oricum fortificarea frontierei părea mult prea costisitoare. Planul a fost însă supus unei critici severe. Comandantul districtului militar Kiev, generalul Alekseev considera că Austro-Ungaria ar trebui să reprezinte ținta ofensivei ruseşti. Şi francezii erau îngrijorați. Schema (planul) 18 îi lăsa practic singuri în fața armatei germane. După 1912 prinde contur tot mai mult o nouă proiecție strategică: schema (planul) 19. Ea pornea de la premiza unui război cu forțe militare combinate ale Germaniei şi Austro-Ungariei. Conținea însă două variațiuni A respectiv G. Variațiunea A anticipa slăbiciunile Germaniei pe frontul de Est şi permitea mai multă concentrare împotriva Austro-Ungariei. Ipoteza G intra în discuție numai dacă Germania ataca cu putere în Est. Caz în care Rusia ar dirija efective către Nord. Ea s-ar lansa într-o ofensivă pe două fronturi, în Nord împotriva Germaniei, în Sud împotriva Austro-Ungariei. Proiectul conținea grave omisiuni privitoare la logistică şi transporturi. Schema (planul) 19 era mult mai agresivă decât precedenta. Ea reflecta schimbările survenite în politica externă rusă. Era condiționată de alianța cu Franța şi influențată de înfrângerea în fața Japoniei în 1905. În cazul Franței, toate proiecțiile strategice luau în discuție vecinătatea Germaniei. În luna mai 1914 se finaliza Planul 17, o construcție solidă, care prevede concentrarea trupelor franceze la (jumătate din efective) la frontiera cu Germania în vederea pregătirii ofensivei. Doar un sfert din armata franceză, cinci corpuri, se poziționau la frontiera cu Belgia iar rezerva o formau alte şase corpuri de armată. Un plan flexibil ce reflectă concepția ofensivei, care domina gândirea strategică a lui Joseph Joffre, generalul ce devenea şef al Statului Major în mijlocul crizei marocane (iulie 1911). Constrângeri politice şi diplomatice subminau însă acest plan de război. Angajamentele asumate de Franța în negocierea alianțelor porneau de la considerente defensive. Toate ipotezele de război franceze de dinaintea lui Joffre luaseră în calcul un posibil atac german prin teritoriul Belgiei. Predecesorul lui Joffre, generalul Victor Constant Michel, sugerase ca trei sferturi din armata franceză să fie concentrată la frontiera belgiană. Planul a fost abandonat, fiindcă nu se potrivea decât unei concepții defensive. Politicienii francezi ştiau bine că ajutorul britanic se evapora în cazul invadării Belgiei. Alianța franco-rusă şi antanta anglo-franceză au creat suportul planificării războiului la Paris. Relativa slăbiciune a Franței față de Germania i-a împins pe liderii militari să planifice un război general. Cooperarea militară cu Rusia şi Marea Britanie apărea esențială. Flota britanică trebuia să apere țărmul de Nord al Franței în cazul războiului cu Germania. Exact acolo unde Corpul Expediționar Britanic (BEF) trebuia să echilibreze raportul numeric şi să lege Marea Britanie de războiul continental. Numai că în vreme ce alianța cu Anglia înfrânează Franța să pornească la război, cea franco-rusă implică mobilizare simultană şi ofensivă împotriva Germaniei. În fața unor atari constrângeri, Franța optează pentru întărirea efectivelor ei militare mobilizate în spatele graniței. Ceea ce echivala desigur cu un război defensiv.

Partenerul Franței în acordurile Antantei, Marea Britanie îşi făcuse simțită prezența într-o serie de conflicte militare izolate la nivel global. Liderii politici britanici dispuneau de anumite opțiuni pentru a răspunde amenințărilor germane. Flota britanică reprezenta un instrument viabil de influență la nivel global. Ea nu ajuta însă prea mult atunci cînd confruntarea militară aduce în discuție rivalitatea cu marile puteri militare ce

domină pe uscat continente (Germania sau Rusia). Planificarea războiului trebuia să țină seama de aceste realități. Ar fi putut Royal Navy să apere interesele britanice şi în Europa continentală? Răspunsul Amiralității a fost că o blocadă navală ar fi tăiat căile de aprovizionare a Germaniei cu muniții şi provizii silind-o să încheie pacea. Dar curând s-a constatat că blocada navală nu ajuta prea mult dacă Germania învingea în războiul continental. Drumul ei către imensele resurse ale Rusiei ar fi fost deschis. Pentru prima dată după mult timp, armata britanică trebuia să se implice într-un război generalizat pe continent.

Planificarea războiului european înainte de 1914 nu a ținut aproape deloc seama de ipoteza unui conflict localizat. Strategii militari au ținut seama de constelația politică şi au adaptat planurile de război la acest gen de realitate. Perspectiva războiului invadează planurile strategice. El devine astfel o opțiune extrem de probabilă în echilibrul de forțe la nivel european.

Cursa înarmărilor şi politica internațională

Cursa înarmărilor a reprezentat o problemă structurală fundamnetală în anii de dinaintea războiului. Ea a subminat pacea dintre puteri. Fenomenul a apărut din suprapunerea unor factori geopolitici cu sistemul de alianțe şi suspiciunea ridicată între marile puteri în perioada ce a urmat diferitelor crize internaționale. Cursa înarmărilor nu a fost nicicum instrumentată de marii producători de armament şi nici de către generalii din armată. Calculul politic a generat acest fenomen, fapt dovedit de suita legilor privind armata şi marina de dinainte de 1914, care au creat un deficit de securitate în raporturile dintre puteri. S-a produs astfel o veritabilă militarizare a sistemului internațional influențată de diplomație. Cu toate că liderii politici au căutat să prevină ca înarmările să nu degenereze în război, climatul politic internațional s-a erodat sistematic. Dintre toți factorii care au contribuit la izbucnirea războiului în 1914, cursa înarmărilor a fost cel mai important. Punctul de pornire l-a reprezentat a doua criză marocană (1911). Şi până atunci o oarecare competiție între puteri, în privința înarmărilor, îşi făcuse simțită prezența. Dar efectele ei se extind doar asupra relațiilor bilaterale şi nu asupra întregului sistem. Criza marocană din 1911 se resimte politic în Germania, izolată între marile puteri. Liderii politici de la Berlin sunt nevoiți să-şi reconsidere politica de securitate. Moltke identifică în Franța principala amenințare la adresa Germaniei şi solicită sporirea forței militare. Legsilația militară din anii 1912-1913 a prevăzut suplimentarea constantă a efectivelor recrutate. Reacția a fost una în lanț. În 1913 Franța adoptă Legea Serviciului Militar de Trei Ani, care sporea numeric efectivele armatei franceze la momentul mobilizării cu peste 50%. Legea era cerută de dezechilibrele demografice care aruncau Franța într-o poziție inferioară Germaniei. Dacă criza marocană a produs revizuirea legislației militare în Germania, criza bosniacă a modificat atitudinea Rusiei. Conştientă că fără o armată puternică va juca numai un rol pasiv în politica europeană, Rusia propune Marele Program de Înarmare. Programul prevedea o creştere în efective, cu până la 200.000 oameni, a armatei ruseşti, înființarea unui nou corp de armată la Varşovia, mai multă artilerie în câmp, construcția de căi ferate către frontul de vest. Adoptarea programului a fost amânată în noiembrie 1913. Duma a votat bugetul necesar

implementării abia la 22 iunie 1914. Astfel programul de reînarmare a Rusiei nu a influențat semnificativ cursa înarmărilor înainte de război. A infleunțat-o însă disputa anglo-germană privitoare la potențialul flotei de război. O cursă de înarmări navale câştigată de britanici care au prevăzut în bugetul alocat anului 1912 fonduri considerabile pentru construcția navelor de război.

Cursa înarmărilor a destabilizat sistemul internațional, a militarizat relațiile internaționale. Folosirea unor expresii precum „pacea armată" a devenit foarte răspândită pentru diplomația epocii. O diplomație a riscului major, flancată de forța militară. De-a lungul multiplelor crize internaționale dinre 1911-1913, oamenii de stat au reuşit cu succes să controleze puterea militară. Nu era însă nevoie decât de o singură situație în care supozițiile lor să fie greşite. Atunci războiul nu mai putea fi evitat.

Referințe bibliografice

The War Plans of the Great Powers, 1880-1914, edited by Paul M. Kennedy, London, George Allen &Unwin, 1979.
William Mulligan, *The Origins of the First World War*, Cambridge University Press, 2010.
The Origins of World War I, edited by Richard F. Hamilton, Holger H. Herwig, Cambridge University Press, 2003.
Michael Howard, *Războiul în istoria Europei*, Timişoara, Editura Sedona, 1997.
Heather Jones, Jeniffer O'Brien, Christoph Schmitdt-Supprian (editors), *Untold War. New Perspectives in First World War Studies*, Brill, 2008.

I. 5. Curente ideologice. Nationalism, militarism, imperialism

O altă cale explorată de istoriografia problemei a fost cea a impactului social al unora dintre marile ideologii ale perioadei (naționalismul; imperialismul şi militarismul). Acest set de argumente ar trebui judecat în corelație cu cel puțin trei nivele: acela al convingerii (credinței) maselor; al grupurilor de propagare; al răspunsului factorilor decizionali. Când războiul a izbucnit în luna august 1914, intelectuali de ambele părți au declanşat un veritabil foc încrucişat, căutând să descopere cauzele catastrofei nu în evenimentele politice cotidiene, ci în ideologii dominante şi tradiția nativ intelectuală a marilor puteri. Pentru mulți observatori, Marele Război a fost mai mult decât orice un război al ideilor, un conflict între concepții despre guvernare, societate şi progres diferite, ireconciliabile. În Germania un număr impresionant de cărturari s-a întrecut în a demonstra că războiul din 1914 a fost cu adevărat un conflict înrădăcinat în istorie, un antagonism între două forme de viață fundamental diferite, o confruntare între comercianții hrăpăreți („Händler") şi materiaslismul civilizației occidentale cu idealismul german întruchipat de faptele eroilor („Helden") națiunii. De cealaltă parte, intelectualii din tabăra aliaților au imaginat războiul în termeni apocaliptici, ca pe o luptă a umanității împotriva lipsei de umanitate. Germania apărea astfel ca o țară dominată de spiritul

supremației, ce revendică dreptul celui puternic de astăpâni peste cel slab într-o luptă pentru existență.

Cât priveşte rolul opiniei publice în politica internațională înainte de Primul Război Mondial, uriaşe diferenţe separă concluziile istoricilor şi ale altor analişti. Pentru unii, opinia publică a fost cu totul irelevantă pentru politica externă, formulată doar de un număr limitat de politicieni. Războiul a fost produs de combinațiile diplomației secrete. Dacă opinia publică ar fi jucat vreun rol, el ar fi fost probabil evitat. În replică, alți observatori au argumentat că opinia publică beligerantă a creat o atmosferă de tensiuni cronicizate între marile puteri, care a transformat chestiuni minore în teme de dezbatere ce implică prestigiul național. Minorități tot mai zgomotoase invocă războiul, înarmările, expensiunea colonială. Atitudinile populare diferă de la o țară la alta şi de la o perioadă la alta. Totuşi, în ciuda unei opinii publice prepondernt pacifiste, în societatea europeană îşi fac simțită prezența curente ideologice care otrăvesc atmosfera în care se desfăşoară acțiunile diplomației. Se cuvine de aceea să le desluşim conținutul şi impactul social.

Militarismul

În tot secolul al XIX-lea războiul a fost perceput însă ca un act legitim, folosit pentru atingerea unor scopuri politice. În ciuda acestor inițiative generoase, el a rămas o realitate dramatică în existența omenirii. Nu puțini erau chiar cei ce nu se sfiau să-i prezinte virtuțile. Generalul american Sherman se pronunța pentru războiul total, care să distrugă şi populația civilă, pornind de la constatarea cinică a faptului că cruzimea nu se poate rafina. Helmuth von Moltke găsea şi el că pacea perpetuă este asemenea unui vis frumos, iar războiul reprezintă o verigă a ordinii mondiale prescrisă chiar de Dumnezeu, pentru ca lumea să nu se scufunde în materialism. Istoricul Treitschke considera că războiul nu va fi niciodată eradicat prin tribunale de arbitraj, iar Leopold von Gerlach aprecia că pacea nu se poate menține, atâta timp cât războaiele nu izbucnesc din complicate raporturi juridice, ci din mari pasiuni. Cartea fundamentală a militarismului german (*Deutschland und der nächste Krieg/ Germania şi războiul viitor*) a fost publicată însă relativ târziu, în 1912. Autorul ei, un fost general de cavalerie, Friederich von Bernhardi (1849-1930), aducea în discuție necesitatea războiului preventiv care să asigure supraviețuirea culturii germane în fața materialismului occidental, dominația *Kulturii* asupra întregii lumi. Germania, ca putere mondială (Weltmacht), trebuia să elimine Franța din lupta pentru supremație, să pună bazele unei confederații central-europene, formată din state slabe, pe care să le domine, să-şi asigure expansiunea către colonii, prin creşterea influenței politice şi economice în lume. Cartea fost tipărită în mai multe ediții succesive. Tradusă şi în limba engleză, ea a contribuit la adâncirea antagonismului anglo-german. Texte asemănătoare, dar cu impact mai redus, s-au publicat şi în Franța (Paul Déroulède, *Le chants du soldat*, carte publicată după războiul franco-prusian şi vândută în 87. 627 de copii) sau Marea Britanie (Lea Queux, *The Great War in England in 1897*, carte publicată în 1894, care prezintă însă invadarea Angliei într-un război cu Rusia şi Franța!!!). Nici ideea antagonismului anglo-german (ilustrată în Marea Britanie printr-o serie de texte ce invocă la începutul secolului XX scenariul unei invazii germane în insulă), nici ideea revanşei (recucerirea provinciilor pierdute, Alsacia şi Lorena) în Franța nu au convins opinia publică, altfel decât în sensul unei defensive patriotice şi nu în acela al unui război ofensiv.

Deşi au existat în Europa publicații care au pledat cauza păcii, curentul favorabil războiului s-a impus. De cele mai multe ori, presa a căutat justificări, prin campanii abil orchestrate sub egida interesului național. Intelectualii au adoptat şi ei poziții contradictorii. Inițial, majoritatea a comentat, analizat, sau criticat deciziile autorităților dar fără rezultate semnificative. Ulterior atât intelectualii germani cât şi cei din Franța sau din Marea Britanie au admis că era vorba şi despre un război al lor, un conflict între două culturi (ideea germană de la 1914 şi cea franceză din 1789). O parte a intelectualilor considerau războiul un fel de „leac" într-o epocă a burgheziei şi a letargiei, emasculării şi decadenței morale. Thomas Mann se considera „obosit şi bolnav " de pacea lui Bismarck şi milita pentru un război care să conducă la purificare şi eliberarea unor enorme energii. Hermann Hess credea că ar fi mai potrivit pentru germani să sfâşie „blânda pace capitalistă" iar pentru Max Schuler (filosof german) războiul echivala cu înnobilarea tinerilor. Max Weber avea să afirme că războiul este mare şi minunat iar Emile Durkheim părea convins că doar el va contribui la revigorarea sensului comunității.

Deşi în unele țări europene pacifismul s-a afirmat ca un curent important, mai prezente în societate s-au dovedit a fi organizațiile ce promovau cursa înarmărilor şi necesitatea războiului. Impactul lor social trebuie judecat diferit. Nu doar în Germania, ci şi în țări precum Marea Britanie, Franța sau Italia apar asemenea asociații. În Marea Britanie, Liga Navală (The Navy League) constituită în 1895 număra 18. 000 membrii în 1900; în iulie 1909, cu ocazia vizitei flotei (Royal Navy) la Londra, aproximativ 4 milioane de oameni au vizitat vasele de război. După războaiele cu burii din Africa de Sud s-a înființat o Ligă a Serviciului National (National Service League), care promova principiul conscripției universale. Condusă de către lordul Robert, unul dintre generalii populari, Liga adunase 200.000 de membrii în 1912, dintre care 100.000 membrii activi. În jurul a 100 de membrii ai Parlamentului britanic erau asociați Ligii. Pe lângă marină exista şi armata terestră, organizată după principiul voluntariatului în mandatul secretarului de stat Richard Haldane. Ea reuşise să atragă peste 270.000 de voluntari. Mulți dintre ei proveneau din rândul muncitorimii, considerată fief al propagandei socialiste. În Franța, ideea revanşismului s-a articulat şi în jurul Ligii Patrioților, asociație ce funcționa în mediile urbane şi se lăuda cu recrutarea a 200.000 membrii (în realitate nu erau mai mult de 50.000). Manifestări populiste s-au desfăşurat şi în împrejurimile Parisului. În vremea celei de a Treia Republici se țin parade şi festivaluri militare ocazionate de ziua Bastiliei (începând cu 1880). Participă un public numeros (150.000-200.000 oameni). Un public ce asistă la eveniment nu pentru a susține virtuțile războiului, ci pentru a petrece timpul liber, ca să socializeze pur şi simplu. Desigur, cazul Germaniei rămâne exponențial. După războaiele unificării, atitudinile populare față de militarism s-au modificat substanțial. Creara Imperiului (Reich) „prin sânge şi fier" a indus publicului un sentiment de venerație față de armată şi militari. Către finele secolului XIX apar o serie de asociații importante ce dezvăluie atitudini beligerante: Liga Pan-Germană (1891); Societatea Colonială (1887); Liga Navală (1898); Liga Armatei (1912). Aceste asociații mobilizau membrii ai claselor sociale de mijloc, mulți dintre ei dezamăgiți de situația politică internă. Spre exemplu, Heinrich Class, care a devenit liderul Ligii Pan-Germane în 1908, venea din Partidul Liberal. Retorica militarismului a capacitat o bună parte din societate. Numărul membrilor care se înscriu în aceste asociații a crescut excponențial la începutul secolului: în 1912 Liga Pan-Germană numără 17.000 membrii; Societatea Colonială 41.000, Liga Navală 320.000; Liga Armatei 33.000. Raportat la

populația Germaniei, înainte de 1914, aceste cifre reflectă puțin. Totuşi ținând seama de faptul că jumătate din populația masculină germană satisface serviciul militar vreme de trei ani, impactul militarismului trebuie apreciat la un nivel considerabil. Armata tinde să devină o şcoală a națiunii, dar nu se poate stabili suficient de clar dacă perioada serviciului militar activ a influențat gândirea maselor față de politica internațională. Şi în Germania (sau mai ales în această țară) comemorările şi serbările publice sunt numeroase. De obicei se însoțesc cu parade militare îndelung aşteptate de public. Comemorări regulate se organizau cu ocazia aniversării victoriei de la Sedan (care totuşi nu a atins statutul de serbare națională); parade se țin la ziua de naştere a împăratului şi la manevrele de toamnă ale armatei. Şi construcția flotei ocaziona periodic astfel de momente festive: lansarea la apă a vapoarelor nu poate trece neobservată. Serbările militare creează şi promovează identitatea națională. Sunt motiv de mândrie civică. Audiența la aceste manifestări a fost una impresionantă, dar, la fel ca şi în Franța sau Marea Britanie, oamenii participă din motivații diferite. Transmiterea valorilor militarismului nu cosntituie singurul scop al participării populației. Este o oportunitate de a privi cum defilează soldați faimoşi, de a admira tehnologia militară, de a consuma mâncare şi băuturi. Modelul german rămâne însă unic în Europa. Nu peste tot armata se bucură de aceeaşi venerație. În Italia, spre exemplu, deşi nu lipsesc atitudini agresive în direcția politicii externe, cultivarea virtuților militarismului se lasă aşteaptată. Pentru italieni, armata reprezentase mult timp un instrument de opresiune (mai ales în anii de după unificare). Armata servise înnăbuşirii revoltelor populare. Când a fost chemată să dea măsura valorii şi prestigiului pe câmpul de luptă, a sfârşit prin a fi înfrântă şi umilită. Armatei îi lipseşte aşadar prestigiul printre italienii de rând, care, spre spaima politicienilor, arată puțin entuziasm pentru război şi expansiune imperială. Italiei nu-i lipsesc totuşi asociațiile naționaliste. Ele nu exaltează militarismul dar proclamă expansiunea colonială, imperialismul, irredentismul: Societatea Geografică Italiană; Societatatea Dante Alighieri; Liga Navală Italiană.

În anii premergători războiului, opinia publică europeană nu a demonstrat o dorință nețărmurită de a merge la război. Pretutindeni în Europa, războiul a fost acceptat ca posibilitate, deşi sigur nu ca un eveniment inevitabil. Opinia publică apare pregătită pentru probabilitatea unui război defensiv dar nu a unuia ofensiv, nici chiar preventiv. Militarismul a acaparat în procente variabile atenția opiniei publice. Niciunde nu a reuşit mai mult decât să trezească interes față de conştiința unui defetism patriotic. O stare de spirit ce se poate asocia unor chestiuni şi grupuri diferite: apărarea ingrității teritoriale a statului; sprijin acordat aliaților; menținerea securității naționale prin politici de înarmare; salvarea demnității naționale şi a prestigiului, etc. Opinia publică europeană manifestă aşadar o orientare vădit defensivă. Excesele sau derapajele în direcția unei atitudini beligerante se rezumă la grupuri minoritare. Ele nu provoacă un adevărat război.

Imperialismul

Imperiile şi statele naționale au reprezentat în secolul XIX cele mai cuprinzătoare entități politice ordonatoare pentru viața şi conviețuirea comunităților umane. Aproape toți oamenii trăiau sub o autoritate imperială sau național-statală. Nu existau pe atunci nici guvern maondial şi nici instanțe ale ordinii supranaționale. Puține etnii, în teritorii izolate, pădurile tropicale, stepele şi regiunile polare, nu au fost tributare unei puteri superioare. Oraşele autonome nu mai jucau niciunde vreun rol important. Sfârşitul unei lungi epoci a oraşelor state s-a produs o dată cu pierderea independenței Veneției (1797) sub loviturile Franței lui Napoleon I Buonaparte. Imperiile şi statele naționale au reprezentat cadrul desfăşurării vieții sociale. Numai comunitățile organizate după principii religioase ale solidarității (*societas christiana*, *umma*) erau mai cuprinzătoare teritorial, dar lor nu le corespund forme de suveranitate asemănătoatre statelor. Imperiile şi statele naționale au constituit totodată şi principalii actori ai scenei internaționale.

Prin ce se deosebeşte însă un imperiu de un stat național? Există legături directe între naționalism şi imperialism? Statele naționale se delimitează unele de altele prin frontiere stabile, precis conturate. Frontierele Imperiului sunt în permanentă mişcare. Imperiile se separă unele de altele de obicei prin state tampon care preîntâmpină confruntarea directă (frontiera dintre Austro-Ungaria şi Imperiul Otoman în Balcani; cea dintre americani şi sovietici în Germania şi Coreea). Statele naționale proclamă omogenitatea şi unitatea indestructibilă la rang de principii călăuzitoare ale politicii lor. Imperiile dimpotrivă sunt eterogene şi dezvoltă forme de integrare diversificate la nivel cultural. Chiar şi imperiile terestre propun o delimitare clară între centru şi periferie. Periferiile diferă unele de altele după criterii şi forme de dezvoltare social-economică sau după intensitatea cu care centrul îşi exercită stăpânirea (suveranitatea). Independent de formula guvernării şi sistemul constituțional, statul național cultivă ideea legitimării autorității politice de „jos” (de la popor către elită). Exercițiul suveranității se justifică numai dacă sunt reprezentate interesele națiunii. Împeriile fac apel la o altă formă de legitimare a puterii politice. Legitimarea „de sus” a puterii prin simboluri ale loialității dinastice; asigurarea păcii supuşilor; înfăptuiri administrative ce satisfac exigența unor grupuri clientelare. Imperiul este produsul unei integrări coercitive şi nu consensuale. Structurile puterii imperiale sunt antidemocratice. O asociere suverană lipsită de bază comunitară. Statele naționale se construiesc în jurul principiului egalei îndreptățiri a cetățenilor. Națiunea nu trebuie înțeleasă ca o asociație de supuşi ci ca o societate a cetățenilor. În imperii, locul cetățeniei de drepturi egale este ocupat de o ierarhizare progresivă a privilegiilor. Pe de altă parte, în interiorul statului național minoritățile sunt nevoite să combată pentru propriile drepturi, în vreme ce imperiul se bazează de la început pe acordarea de drepturi şi asumarea unor obligații speciale. În statul național, chestiuni comune precum limba, religia, obiceiuri cotidiene, se distribuie ca tendință întregii populații. Într-un imperiu ele sunt limitate la elita imperială de la centru şi ramificațiile ei din colonii. În imperii se păstrează deosebiri între marea tradiție universală şi mica tradiție locală, ceea ce în statele naționale nu este posibil ca urmare a influenței omogenizatoare a mijloacelor media. Pluralitatea şi diversitatea religioasă sau

lingvistică este mai bine tolerată de imperii decât de statul național. Elitele imperiale îşi asumă o aşa – zisă misiune civilizatoare al cărei scop urmăreşte crearea unei pături educate prin aculturație la periferie. Extremele – văzute ca deplină asimilare a păturilor educate indigene sau completa lor distrugere- sunt extreme de rare. Misiunea civilizatoare este înțeleasă ca un act de supremă distincție şi onoare. Procese similare în statul național- precum implementarea unui sistem de educație general, o ordine polițienească funcțională – sunt percepute drept misie comună a nației, eventual ca îndatorire de răscumpărare a drepturilor cetățeneşti. Pentru recosntruirea imaginii sale istorice, statul național recurge la începuturi imemoriale (tradiția mitologică) sau la originea etnică comună. Imperiile întâmpină greutăți în a-şi reconstrui istoriile. Ele se întorc în timp către un act fondator, cuceriri de teritoriale prin război; acte legislative, se servesc de ideea translației puterii în explicarea continuității istorice.

Care sunt caracteristicile imperialismului modern? Cum influențează imperialismele secolului XIX lupta pentru putere înainte de 1914? Sunt ele responsabile de izbucnirea Marelui Război? Imperiile se deosebesc unele de altele prin dimensiune, număr de locuitori, eficiență economică. Unele imperii sunt maritime, coloniale, altele continentale. Prima epocă istorică a imperialismului global a început în jurul anului 1760, în vremea Războiului de şapte ani. O altă epocă începe în jurul anului 1880 şi se încheie în 1918. În fine, epoca de sfârşit a imperialismului modern se desfăşoară între 1931 (cucerirea Manciuriei de către japonezi) şi 1945. Perioada cuprinsă între 1880 şi 1918 a mai fost numită şi epoca marilor imperialisme şi s-a caracterizat printr-o suită de procese strâns legate între ele: integrarea economică la nivel mondial (aspect al globalizării); dezintegragrea concertului european; escaladarea interpretărilor sociale- darviniste la nivelul politicii mondiale. Adeseori se crede cu uşurință că imperialismul ultimei jumătăți din secolul XIX este o consecință a industrializării. Cu excepția Africii expansiunea puterilor imperiale s-a produs înainte de industrializare. Câteva exemple: expansiunea Imperiului Rus în Siberia, la Marea Neagră, în regiunile caucaziene; cucerirea britanică a Indiei (înainte de 1818). De asemenea, se presupune că aproape toate imperialismele secolului XIX au fost dinamice, active. Realitatea istorică contrazice şi acest postulat. Doar trei dintre puterile sistemului European pot fi considerate imperii coloniale active: Marea Britanie, Rusia, Franța. Germania a intervenit târziu în disputa colonială (1884); Austro-Ungaria a fost considerată o mare putere fără colonii (prin urmare o mare putere de rang secundar, etc). Alte state europene (Spania, Portugalia, Olanda, Belgia) întrețin posesiuni coloniale, fără a se regăsi însă printre marile puteri. Imperiul Otoman s-a pliat pe poziții defensive, se confruntă cu antagonisme interne şi nu mai joacă un rol dinamic, activ la nivelul politicii mondiale. În Extremul Orient însă Japonia se afirmă ca putere imperială extrem de activă, după 1895.

Secolul XIX a fost însă o epocă a imperiilor ce s-a sfârşit într-un război mondial. Fiecare dintre imperii s-a folosit însă diferit în război de resursele coloniilor. Pentru puterile Antantei, coloniile au jucat un rol fundamental. Germania nu a putut practic să folosească în niciun fel resurse din puținele ei posesiuni coloniale. La finele războiului nu toate imperiile coloniale au şi dispărut. Cel puțin nu cele mai mari şi mai puternice dintre ele!! Cu câțiva ani înainte de criza din iulie (1914) disputele coloniale între marile puteri europene s-au stabilizat. Primul Război Mondial nu a fost provocat de dinamica disputelor imperiale pentru teritorii şi influență în Africa sau Asia. În privința Africii,

punctul de pornire al expansiunii coloniale a fost ocuparea Egiptului de către englezi (1882), ca măsură de siguranță pentru controlul navigației în canalului de Suez (deschis traficului în 1869), principala rută maritimă spre India. Între 1881 şi 1898 întregul continent African afost împărțit de către puteri europene (Franța, Marea Britanie, Germania), alte țări cu interese regionale ori vechi posesiuni (Belgia, Portugalia). Italia a intervenit şi ea târziu în lupta pentru colonii, obținând control asupra coastei libiene (1912). Doar Etiopia şi Liberia (statul sclavilor americani eliberați) au rămas independente. Începând din 1895 şi până în 1905 s-a desfăşurat disputa pentru China. Nu toate puterile imperiale erau interesate în aceeaşi măsură aici. Unele vroiau să obțină numai concesii economice, construcția de căi ferate, minerit, zone de influență pentru comerț (Marea Britanie), altele au proclamat principiul egalei îndreptățiri (Statele Unite şi diplomația uşilor deschis, *open door*) pentru interesele economice ale tuturor puterilor pe pământ chinezesc. Singure, Rusia, Japonia şi Germania, revendică teritorii chineze de importanță strategică sau comercială: Taiwan; Manciuria; Peninsula Shandong. China şi-a păstrat însă individualitatea ca stat. Chinezii nu au fost considerați supuşi ai unei mari puteri coloniale.

Naționalismul

A doua jumătate a secolului XIX reprezintă şi perioada de înflorire a naționalismelor europene. Indiferent de forma în care se manifestă, naționalismul reprezintă un fenomen de maximă intensitate şi amploare. Statul național complică scena politicii externe. Competiția naționalismelor, mişcările iredentiste provoacă dispute, conflicte şi aduc cu ele amenințarea războiului. Cu toate acestea, războiul din 1914 nu a fost produsul confruntării naționalismelor europene. Să vedem şi de ce!? Epoca de glorie a naționalismului radical a început în deceniile opt şi nouă ale secolului XIX. În Germania, unificarea din 1871 era privită ca începutul unei noi expansiuni, necesară surpaviețuirii poporului (Volk). O provocare grea stătea în fața națiunii la cumpăna celor două secole. Aşa cum anunța *Alldeutsche Blätter* (1 ianuarie 1900) noul secol fie va produce căderea Germaniei la rangul unei puteri de mâna a doua, fie o va face să devină o rasă stăpânitoare, o forță a culturii peste întreaga omenire. Germania – în viziune radical naționalistă- este chemată la război. Misiunea statutului este să transforme Germania într-o societate pregătită de război şi să aleagă momentul cel mai potrivit pentru a declanşa războiul între marile puteri. Politica nu trebuie să servească prevenirii ci pregătirii războaielor. Nu a pierde războiul reprezintă o catastrofă ci a cădea în letargia culturii materialismului. O parte a naționaliştilor germani împărtăşea o viziune rasistă asupra politicii internaționale. Lupta între popoare şi rase o înlocuieşte pe aceea dintre state. Ruşii erau considerați slavi iar germanii teutoni, destinați să se lupte pentru dominație asupra Europei şi a lumii. Rusia devine – e drept – o amenințare pentru cei mai mulți dintre germani. Dar nu din considerente rasiale. Pentru social-democrați şi liberali, Rusia amenință domnia legii, drepturile constituționale; pentru armată îngrijorătoare este puterea militară, etc. Doar perspectiva naționalist – rasistă clamează ideea unui război ofensiv. Celelalte viziuni asupra pericolului rusesc se rezumă la defetism patriotic. La fel ca şi în cazul pan-germanismului, mişcarea pan-slavistă imprimă discursului violență şi rasism. Se întâmplă mai ales după criza bosniacă, atunci când imaginea Germaniei are mult de suferit în societatea rusească. La origini (1860) curentul clamează ideea unității

slavilor. Receptarea ideii nu este deloc rea. În luna mai 1908, capitala Imperiului țarist (Sankt Petersburg) găzduia săptămâna slavă, iar Praga un congres al slavilor în luna iulie. După criza bosniacă, Balcanii au rămas piatra de încercarea a panslavismului. El se asociază de acum înainte patriotismului rusesc. De altfel, cum titrează *Novoe Vremja* (1908), anexarea Bosniei Herțegovina de către Austro-Ungaria în luna septembrie era un atac la adresa slavilor şi nu o încălcare flagrantă a tratatului de la Berlin. În Balcani „duşmanul" Rusiei este desigur Austro-Ungaria. Dar în spatele ei se vede Germania, socotită adevăratul inamic. De aici începe din nou lupta slavilor cu teutonii. Crezul politicii se determină prin rasă şi nu prin delimitări de frontieră ale statelor. La fel ca şi în cazul germanilor, nu toți ruşii identifică în inamicul german o amenințare rasială. Pentru conservatori (Peter Durnovo; Sergei Witte) nici măcar nu prezintă Germania adevărata amenințare. Dimpotrivă cele două imperii împărtăşesc valori comune ce le separă de lumea occidentală. Spre deosebire însă de naționalismul german, care imaginează hegemonii globale, viziunea ruşilor rămâne ancorată în realități balcanice şi se defineşte în termeni de prestigiu, rasă, afinitate religioasă şi misiune națională. Pericolul retoricii naționale apare astfel mai vertical în cazul Rusiei decât în cel al Germaniei. Dar războiul-se ştie - nu dinspre Rusia a pornit. Naționalismul se manifestă agresiv şi în cazul Italiei. Aici, adepții trebuie să aleagă între expansiunea în nordul Africii, unde Franța apare drept principal oponent, şi anumite solicitări iredentiste, unde Austro-Ungaria devenea principalul inamic. În vreme ce guvernul trebuia să facă o alegere, opinia publică naționalistă nu trebuia. Liga Navală Italiană identifică în Franța şi Austro-Ungaria principalii rivali pentru supremație în Mediterana (*mare nostrum*). Pretențiile iredentiste se puteau împlini doar în dinamica unui război generalizat. Expansiunea imperială părea o opțiune mai realistă. Italia naționalistă exploatează viguros rivalitatea cu Franța. Un antagonism vechi, datând din vremea războaielor unificării, când francezii ocupaseră Roma. Ziarele italiene întrețin vie flacăra disputei chiar dacă la începutul secolului XX relațiile dintre cele două puteri păreau să se îmbunătățească. Franța este decadentă, revoluționară, instabilă. Antagonismul dintre Italia şi Franța nu a contribuit la declanşarea războiului. În vara lui 1914 Italia se declară neutră şi nu participă alături de germani la războiul împotriva francezilor. Se reactivează astfel ipoteza iredentismului italian. Numai că războiul Italiei începe în 1915. La un an după războiul european. Ultimul focar important de acțiuni naționaliste îl reprezintă desigur Balcanii. Naționalismele Balcanilor. Au contribuit ele la declanşarea Marelui Război? Principalele voci ale naționalismului în rândul statelor balcanice au fost desigur intelectualii. Tot din rândurile lor provin şi cei mai aprigi suporteri ai războiului. După războaiele balcanice, au rămas neîmplinite numeroase aspirații naționale. Pentru marii pierdanți (Bulgaria; Imperiul Otoman), un nou război apare ca binevenit. Ideea revanşei frământă spiritele. Nimeni nu se gândește însă la un război european. Ci la unul local, balcanic, la fel ca în trecutul regiunii, nu prea îndepărtat.

Referințe bibliografice

Briand Bond, *War and Society in Europe: 1870-1970*, Leicester University Press, 1983

John Horne (ed.), *State, Society and Mobilisation in Europe during the First World War*, Cambridge University Press, 1997.
Fred Bridgham (ed.), *The First World War as a Clash of Cultures*, Camden House, New York, 2006
Dietrich Schuller, *L'antigermanisme. Son histoire et ses causes. Aux sources du racisme anti-allemand*. Traduction, préentation et adaptation francaise Jean Louise Pesteil, L'Aencre, 1999.
Jürgen Osterhammel, *Kolonialismus. Geschichte, Formen, Folgen*, Verlag, C.H. Beck, München, 1995.
Jack Beatty, *The Lost History of 1914. Reconsidering the Year the Great War Began*, Walker and Company, New York, 2012.

I. 6. Determinismul economic. Comertul mondial. Exportul de capital, investitiile.

Unii istorici au identificat în rivalități economice o cauză a tensiunilor politice dintre puteri, ce au condus spre declanşarea războiului. Andreas Etges (*Wirtshaftnationalismus. USA und Deutschland im Vergleich 1815-1914*, Frankfurt, 1999) consideră că existența amenințărilor economice s-a adăugat dispoziției pentru război a Germaniei; Jacques Thobie (*La France impériale, 1880-1914*, Paris, 1982) afirma că rivalitățile economice s-au întrepătruns cu rivalitățile imperiale şi au provocat un efect exploziv. Pentru Paul Kennedy (*The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860-1914*, Londin, 1980) studierea antagonismului anglo-german dezvăluie cum rădăcinile conflictuale între cele două națiuni se regăsesc de fapt în schimbările balanței economice produse la finele secolului XIX. Cursa înarmărilor navale şi rivalitățile coloniale ar fi fost produsul unor circumstanțe economice. Pentru a înțelege mai bine aceste împrejurări este necesară o privire de ansamblu asupra economiei mondiale înainte de 1914.

Statisticile demonstrează că economiile naționale sunt integrate unor economii mai cuprinzătoare ce acoperă mari regiuni sau chiar întreaga planetă. Se constată o creştere semnificativă a comerțului mondial, superioară creşterii economice globale între 1870-1913 (3,4% comerțul mondial; 2,1% economia mondială). Aceasta înseamnă că activitățile comerciale deveniseră o importantă parte integrantă din economiile naționale. Costurile de transport reduse, informații mai cuprinzătoare privind prețurile, transmise prin radio şi telegraf, au creat o piață competitivă. Relațiile comerciale dintre marile puteri au rămas stabile. Creşterea volumului comerțului internațional încuraja pe mulți să creadă că războiul între marile puteri nu va fi posibil. Pe alții însă nu. Rivalitățile comerciale puteau înlocui războiul. Dar politica economică se subordonează interesului național. Aşa – cel puțin- credeau unii miniştrii sau analişti politici ai timpului (Max Weber; Sergei Witte, William McKinley, Joseph Chamberlain). E drept că după decenii rodnice ale liberului schimb, după 1870 protecționismul acaparează sfera afacerilor economice europene. Pe acest fundal apar războaiele vamale. Ele nu au escaladat în conflicte militare. Au urmat traiectoria disputelor politice, dar nu le-au anticipat. Comerțul internațional rămânea un instrument al păcii mai mult decât un vector al războiului.

Un alt indicator al globalizării înainte de 1914 sunt împrumuturile externe şi plasamentele de capital. Londra (City of London) reprezenta centrul de gravitație al

integrării finanțelor mondiale în fenomenul globalizării (peste 18, 3 bilioane de dolari împrumutate în 1914!!!). Urma aproape Franța, şi ea un mare creditor (8,6 bilioane dolari, împrumuturi externe), Germania cu numai 5,6 bilioane dolari. Statele Unite, Rusia, Turcia şi China figurau printre marii debitori. Împrumuturile externe au reprezentat un instrument puternic de influență asupra relațiilor internaționale între 1871 şi 1914. Nu pretutindeni însă finanțele au fost privite ca instrument de politică externă. Franța reprezintă exemplul clasic al influenței politice asupra liniilor de creditare externă. Relațiile franco-ruse au fost străbătute de diplomație financiară. Cazul Germaniei demonstrează însă contrariul. Interesele finaciare rareori au dictat politica externă. Imperiul Otoman, unde Germania investise sume importante în diverse proiecte economice, nu primeşte sprijin diplomatic în timpul crizei bosniace(1908) şi al războaielor balcanice. În desfăşurarea acestor evenimente menținerea coeziunii Triplei Aliațe s-a dovedit prioritară valorii investițiilor externe. Creşterea semnificativă a capitalurilor investite, amploarea comerțului mondial, inclusiv extinderea pieții muncii, pe lângă cea a bunurilor, demonstrează că economia mondială şi-a creat o dinamică proprie, independentă de constrângerile statului național. Firme mari precum AEG, Siemens, Renault au investit sume mari în afara granițelor, sume ce s-ar fi pierdut în caz de război general. Oamenii de afaceri erau proeminenți membrii ai unor grupuri transnaționale, interesați, prin urmare, să promoveze relații bune între marile puteri. Bancherii întrețin legături strânse cu politicienii de frunte. Prietenii de acest fel au încurajat detensionarea climatului internațional în slujba păcii. În vremea Primului Război Balcanic, bancheri de frunte, precum Paul von Schwabach, Alfred Rotschild, Maz Warburg, au acționat ca Marea Britanie şi Germania să convingă aliații (Rusia şi Austro-Ungaria) să se manifeste conciliant. Ernest Cassel, bancher britanic, Albert Ballin, magnat în sectorul transportului maritim, au încercat să îmbunătățească relațiile anglo-germane înainte de război. Ambii au încercat, fără mare succes, să diminuieze tensiunile asupra înarmărilor navale.

Putere economică şi putere militară

Legătura dintre resursele economice şi condiția de putere militară a fost îndelung cercetată. Forța militară a oricărei puteri se reflecta în numărul de locuitori, baza industrială, nivelul tehnologic de dezvoltare, sectorul agricol şi puterea financiară. Schimbările din economia mondială au fost de aceea privite cu viu interes. Importanța rezervelor financiare, a capacității de producție, a proviziilor agricole şi a sporului demografic sunt factori ce predispun la analize diferențiate. Anumite state sunt capabile să mobilizeze resurse sigure ale puterii economice. Puterea industrială - construcția căilor de comunicație, producerea pieselor de artilerie, a navelor de război,- reprezintă elemente fundamentale ale puterii militare. Unele state dispun de arsenal propriu, care produc o mare parte din necesarul de muniții. Firme mari concentrează producția de armament şi muniție: Krupp în Germania; Vickers în Marea Britanie, Schneider-Creusot în Franța, Steyr în Austro-Ungaria. Ele exportă în întreaga lume, chiar şi la potențiali inamici. În termenii capacităților de producție pentru efortul propriu de război, Germania, Franța şi Marea Britanie sunt singurele puteri ce îşi pot satisface cerințele în acord cu războiul modern. Dar potențialul industrial nu se transferă automat în condiția marilor puteri

militare. Cazul Rusiei este elocvent. În 1904, Rusia se bucura de superioritate vastă în domeniul industrial față de Japonia, dar a fost învinsă în războiul din Extremul Orient. Pe de altă parte, în ciuda unui reviriment economic în deceniul prebelic, Rusia nu dispune încă de suficientă bază industrială dezvoltată, iar înapoierea economică s-a dovedit o slăbiciune semnificativă în războiul cu Germania. Principala slăbiciune economică a Rusiei este de natură financiară. Cursa înarmărilor se fundamenta pe capacitatea bugetelor asigurate înzestrării armatei. Rusia depinde de creditorii ei externi. Prin comparție, Marea Britanie își susține întreaga forță economică pe capacități financiare. Vastul imperiu colonial, sistemul performant de colectare a taxelor şi impozitelor, legislația ce favoriza încasările bugetare în dauna evaziunii asigură Angliei bogății imense şi venituri mai mari decât ale celorlalți rivali europeni. În termenii resurselor agricole, demografice, financiare, coloniile au contribuit decisisv la potențialul Marii Britanii. Rusia şi Germania dispuneau de alte atuuri economice. Sunt imperiile cu cea mai numeroasă populație în Europa. După 1871, populația Germaniei a crescut de la cca. 41 milioane la 67 milioane în epoca războiului. Populația Rusiei însă era de 175 milioane în 1913. De două ori şi jumătate mai mult decât populația Germaniei!!! Sporul demografic al Germaniei îngrijorează Franța. Însă şi germanii se temeau de invazia „hoardelor slave". Baza economică a puterii militare s-a modificat între 1871 şi 1914, dar natura schimbării rămâne neclară pentru contemporani. Germania era mult mai puternică la 1913 decât la 1871, în vreme ce Franța şi Austro-Ungaria au regresat. Puterea industrială şi demografică a Marii Britanii s-a erodat la finele secolului XIX, dar Imperiul Britanic a rămas cea mai importantă forță financiară a lumii. Rusia a rămas o enigmă. Potențialul puterii economice ruseşti nu putea fi contestat de nimeni, dar slăbiciuni cronicizate (infrastructura precară; nivelul scăzut al educației; relative înapoiere tehnologică) o împiedicau să se afirme drept cea mai puternică forță militară de pe continent.

Concluzii

Deciziile importante care au condus spre război în contextul crizei din iulie 1914 exclud influența marilor industriaşi, a elitei financiar bancare, a magnaților presei, intelectualilor sau liderilor religioşi. Cu rare excepții, aceste grupuri practic nici nu apar în adoptarea celor mai grele decizii. Acestea au fost în principal politice. În ciuda acelor opinii care acreditează ideea că războiul mondial a fost provocat de imperialismul economic şi constrângerile sociale, realitatea este cu totul diferită. Elitele financiar - bancare, marii industriaşi, reprezentanții marilor interese comerciale nu se regăsesc în cercul restrâns al celor care au luat efectiv decizii. În măsura în care anumite interese au pledat pentru implicarea lor în acest complicat joc al puterii, se poate admite că structuri de acest gen au acționat undeva în spatele scenei. Reprezentanții marii finanțe şi-au făcut simțită prezența încă din primele săptămâni de război. Ei trebuiau să ofere lichiditățile necesare procurării unor cantități uriaşe de arme sau materiale de război. Acest gen de implicare s-a produs însă după adoptarea marilor decizii şi nu întotdeauna cu profitul deja garantat. În mare parte, investitorii nu au văzut în război sursa unor uriaşe beneficii. Conflictul implică instabilitate, anarhie, fluctuații ale pieței, şomaj. De obicei câştigă doar acei întreprinzători dornici să realizeze speculații, dar ei nu sunt niciodată stâlpii unei economii prospere. Rudolf Sieghart, guvernatorul lui Credit Anstalt Wien se declară

îngrozit de izbucnirea războiului. Cu acest prilej el afirma: „ Până în ultimul moment n-am putut să cred că războiul va avea loc. Nu mi-am putut imagina că Austro-Ungaria, cu o situație expusă pe mai multe fronturi şi cu atracția magnetică exercitată de numeroasele națiuni din interiorul frontierelor sale pentru conaționalii din afară, se va arunca într-o asemenea aventură……" Pentru bancherii austrieci anul 1914 se anunța promițător. Colaborau cu investitorii francezi şi germani pe marginea unor profitabile proiecte în Balcani. Tot acum s-a produs o anumită destindere între cercurile financiare de la Viena şi cele de la Paris, în sensul că piața franceză de capital s-a deschis oportunităților austriece. Austria diplomaților şi nu cea a bancherilor a împins în iulie 1914 Europa spre un asemenea sfâşietor conflict.

Referințe bibliografice

William Mulligan, *The Origins of the First World War*, Cambridge University Press, 2010.
The Origins of World War I, edited by Richard F. Hamilton, Holger H. Herwig, Cambridge University Press, 2003.
Robert John Weston Evans, Hartmut Pogge von Strandmann, *The Coming of the First War*, Oxford, Clarendon Press, 1991.
Jerry H. Bentley, *The Oxford Handbook of World History*, Oxford University Press, 2011.

II Responsabilități în mecanismul deciziei politice

- **Sefii de stat – Europa monarhică în fața războiului**
- **Miniştrii şi guverne / politicieni şi militari**
- **Presa internațională şi diplomația**

În vara anului 1914 Europa a fost luată prin surprindere de izbucnirea Marelui Război. Multe alte crize internaționale, comparabile ca dimensiune, au putut fi surmontate în anii precedenți şi existau anumite speranțe că şi de această dată pacea va putea dăinui. Este evident că nici un guvern nu a intuit pe deplin consecințele atât de grave ale războiului mondial. În general, guvernele s-au aşteptat ca războiul să fie unul scurt, deşi costisitor, oarecum asemănător în desfăşurare cu cel mai important conflict anterior din Europa, războiul dintre Franța şi Prusia din 1870-1871. Realitatea a fost cu totul alta iar înțelegerea ei îl obligă pe cercetător la efectuarea unor investigații complexe pe marginea crizei din iulie 1914, a comportamentului principalilor actori politici, sau a

factorilor de decizie militari. Ipoteza conform căreia un război general european, de felul celui care se prefigura în vara lui 1914, ar fi avut la origine cauze general europene, nu se verifică până la capăt. Sistemul de alianțe european, cursa furibundă a înarmărilor, stadiul de dezvoltare a capitalismului, rivalitatea comercială anglo-germană, presupusa confruntare istorică între teutoni şi slavi, rivalitatea colonială sau animozitatea ereditară dintre Franța şi Germania au fost invocate pentru a se demonstra că războiul s-a dovedit un eveniment aşteptat, previzibil, chiar inevitabil. El a părut în ochii multora drept o fatalitate; de unde şi analogiile cu diverse fenomene naturale, uzitate de anumiți istorici pentru a fi mai convingători: „întunericul de la orizont"; „începutul furtunii". Războiul nu este însă un fenomen al naturii şi oricât ar părea de banal astăzi, este cazul să admitem că ceea ce s-a petrecut în vara anului 1914 nu a fost o întâmplare, ci o înşiruire de acțiuni şi evenimente premeditate, care îi responsabilizează pe oamenii de stat. Premiza potrivit căreia nimeni nu a dorit războiul în 1914 şi el nu a putut fi evitat este falsă. Puterile nu „au alunecat" în război.

Marele Război a rezultat din deciziile adoptate de liderii a cinci mari națiuni ale lumii, fiecare dintre ele reprezentând o mare putere. Decizia de a da curs războiului a fost adoptată de un grup restrâns (coterie) de oameni cu acces la informație şi control aproape exclusiv al puterii. În egală măsură, el a fost pregătit de elitele premoderne şi nu de societatea burgheză ori clasele de mijloc interesate de afaceri şi profit. Aparent şi rolul monarhilor este discutabil. Toate cele cinci mari puteri sunt regimuri constituționale. Într-o formă variabilă autoritatea suveranilor, măcar teoretic se exprimă limitat. Există însă diferențe semnificative. Germania, Austro-Ungaria şi Rusia dispun de constituții scrise dar prerogativele monarhilor sunt determinante. Printre ele se regăseşte şi capacitatea de a declara război. Nici unul dintre aceste state nu reprezintă regimuri politice parlamentare, atâta vreme cât miniştrii sunt numiți de suveran şi răspund pentru actele lor în fața acestuia. Teoretic, corpul legislativ ales trebuia să reprezinte principalul instrument de limitare a autorității monarhice. În realitate, majoritățile parlamentare au fost mai mereu fragile, astfel încât simpatiile suveranului față de o grupare politică sau alta se dovedeau suficiente pentru asigurarea unei trainice guvernări.

Aranjamentele constituționale premergătoare războiului specifică în mod clar care erau instanțele puterii îndreptățite să adopte decizii în lunile iulie şi august 1914. În Austro-Ungaria, Germania şi Rusia, factorii de decizie erau suveranii şi miniştrii pe care aceştia i-au ales. Între miniştrii, şeful de cabinet (premierul) şi titularii portofoliilor de finanțe, afaceri externe, administrație şi interne erau de obicei civili. Un rol foarte important revenea însă şi ministrului de război, şefului de Stat Major sau ministrului Marinei. Cei mai mulți dintre miniştrii proveneau din rândurile aristocrației şi nu concepeau o altfel de subordonare decât aceea față de suveran. Spre deosebire de puterile conservatoare, în Marea Britanie sau Franța şefii cabinetelor ministeriale erau liderii unor puternice grupări politice. În Marea Britanie, ministerul de război şi marina militară erau conduse de civili. Liderii politici din cele două state dobândiseră puterea politică în chip diferit de practicile existente în Rusia, Germania sau Austro-Ungaria. Aleşi prin vot, ei se exprimau în forurile parlamentare ca adevărați exponenți ai voinței naționale. Tocmai această ipostază complică rolul lor. Definirea interesului național implica adesea nuanțe diferite, astfel încât unanimitatea sau consensul opiniilor se putea obține mai greu. Situația a devenit extrem de complexă mai ales în cazul Marii Britanii, acolo unde

liberalii, deşi doctrinar considerau războiul o veritabilă tragedie colectivă, au trebuit să îl accepte asemenea unui rău necesar.

Între decidenții politici ai crizei din iulie se regăsesc şi **monarhii europeni**. Exceptând Franța, o republică prezidențială, majoritatea puterilor europene sunt conduse de monarhii. Diferă însă mult atributele constituționale ale puterii monarhului dar şi trăsăturile personale de caracter. Spre exemplu, la Berlin politica externă „emana" din trei surse diferite şi slab coordonate: **Kaizerul şi anturajul** său; guvernul civil (cancelarul von Bethman Hollweg şi secretarul de stat al externelor Gottlieb von Jagow); Marele Stat Major şi Ministerul Marinei. Puterea de a declanşa războiul o deținea exclusiv împăratul. La articolul al II-lea din constituția adoptată la 16 aprilie 1871 se stipula că puterea de a declara război şi de a încheia pace revine exclusiv împăratului.Singura autoritate ce s-ar fi putut opune puterii imperiale era Camera Inferioară a Parlamentului (Bundesrath), cea care trebuia să sancționeze hotărîrea finală. Se ştie însă că în 1914 acest organism politic era compus din reprezentanți de rang nobiliar ai diferitelor state germane; un fel de societate aristocratică a principilor, care acceptau în bloc aproape orice document propus de împărat. Deciziile cu adevărat exponențiale pentru soarta Germaniei s-au adoptat într-un cerc restrâns, care, în afara împăratului, îi mai cuprindea pe cancelar, ministrul de război (Erich von Falkenhayn) şi şeful Marelui Stat Major (Moltke). Este interesant de observat că două personalități importante (secretarul de stat de la departamentul externelor şi cel de la departamentul marinei, Gottlieb von Jagow şi Tirpitz) au lipsit practic din miezul discuțiilor. **Wilhelm al II – lea** era fără îndoială, un personaj controversat. Odată ajuns pe tron, în 1888, a declarat că vrea să fie propriul său Bismarck, „căpitanul corabiei statului". Ieşirile sale în public erau adeseori extrem de violente. Susținea discursuri febrile, era agresiv în limbaj. Influența lui în politica şi istoria Germaniei a fost una negativă. Un fizionomist francez din secolul XIX, Leclerq, îl înfățişa în termenii următori: „ Complex, trece de la elanuri mistice la sensualismul cel mai grosolan…Părăseşte o poemă pentru un plan de războiu…Fără nicio stăpânire de sine însuşi. Mâniile sale sunt epileptiforme, fără durată. Totuşi nu sunt pentru asta mai puțin periculoase: ele pot să fie omicide. Mare jucător şi mare blestemator...De un fond în adevăr religios...entuziast şi exaltat..., ca pe vremea evului mediu. Despot şi tiranic în interiorul său, nu sufere să-i reziste cineva. Insubordonat şi revoltat, va şti totuşi să se supună pe față disciplinei ca să dea exemplu. Este drept recompensator.., fără de voință... Este tiranic, orgolios şi voeşte să-şi afirme personalitatea ceea ce-i dă de om de voință...Nu are nici rațiune, procedează prin <<coupe de tête>>. Este înclinat către înşelătorie şi minciună…Iubeşte fastul şi splendoarea. Are imaginație războinică. Aceasta îl îmbată. Are curagiul impetuosității. Dar nu e nici un mare căpitan, nici un strateg...Este un împărat cavaleresc şi fantasc, care ne face să ne amintim de Carol Temerarul. Un suflet de artist, în care se semnalează imaginația excesiv de desordonată, înfrigurată. Din profunzimea ființei lui o voce, pe care îi place să o asculte îi strigă: << Tu eşti fiul unui Dumnezeu puternic... >> Suveran de o inimă suficient de mare pentru a suporta propriile sale nenorociri, nu ar putea suporta adversitățile patriei. Şi, cu toate acestea, agresiv, neruşinat, provocator de dezastre imperiale şi naționale; după primele insuccese, fără îndoială, este amenințat să sfârşească prin sinucidere, într-un acces de furie în contra sa. Un astfel de om, cu acest caracter este destinat să se piardă pe sine şi pe alții, dacă o individualitate mai forte nu se opune acelei a le sale. Împăratul Germaniei nu e deloc un pacific". După 1918 responsabilități majore ale războiului au căzut pe umerii

împăratului. În realitate decizia beligeranței nu reflectă decât sumar acte ale lui Wilhelm al II-lea. Influența decizională a monarhilor europeni nu trebuie supraîncărcată. Capetele încoronate ale Europei nu au contribuit decisiv la izbucnirea războiului. Împăratul de Habsburg era prea bătrân, țarul Rusiei era prea slab, iar împăratul german prea inconsistent în decizii. Unii dintre suveranii europeni dispuneau de largi prerogative constituționale în materie de politică externă şi au aprobat tot ceea ce era necesar pentru pregătirea conflictului, deşi nu au inițiat nici una dintre deciziile de mare greutate. În Italia, potrivit Constituției, regele dispunea de puteri excepționale. Victor Emanuel al III-lea era însă imaginea perfectă a conducătorului absent din miezul marilor decizii. El prefera să îşi petreacă timpul la reşedința de vară de la Castelporziano sau în Piemont. În miezul evenimentelor nu a jcat un rol exponențial. Puterea a ajuns practic în mâna unui grup restrâns (coterie) de lideri politici şi militari. În ciuda eforturilor însemnate, suveranii Europei nu au mai deținut controlul deplin al afacerilor politice. Ei s-au dovedit doar ultima verigă într-un lanț al slăbiciunilor.

Deciziile în contextul crizei din iulie aparțin în mare măsură **miniştrilor** de externe şi de război. În Austro-Ungaria, Consiliul ministerial comun era mai mult un grup de discuții decât un cabinet cu rol propriu-zis executiv. Membrii (un număr mic de opt până la zece persoane) erau persoane educate la Academia Teresianum sau la cea consulară, oameni de încredere, fideli Coroanei şi dinastiei. Cei doi miniştrii prezidenți erau contele Carol Stürgkh (din partea Austriei) şi Istvan Tisza (din partea Ungariei). Ei se preocupau în special cu afacerile interne şi administrative, dar se puteau folosi de dreptul de veto, pentru a respinge ideea războiului. Stürgkh era un birocrat convins iar Tisza un aristocrat ce credea cu tărie în compromisul de la 1867. El a fost, de altfel, singura personalitate proeminentă care s-a opus pregătirilor în vederea nimicirii Serbiei. Atunci când nimic nu mai putea evita confruntarea a solicitat ca teritoriul Serbiei să nu fie anexat. Leopold von Berchtold, la vârsta de 49 de ani, cel mai tânăr ministru de externe din Europa, servise în corpul diplomatic şi vreme de cinci ani îndeplinise funcția de ambasador la Sankt Petersburg al Dublei Monarhii. Spre deosebire de predecesorul său, Aehrenthal, era mai indecis şi neîncrezător. În plus, îi lipsea –se pare- experiența în administrarea afacerilor externe, pentru că nu mai servise ca şef al vreunei secțiuni în minister. Ministrul de finanțe, Ritter Leon von Bilinski, solicitase chiar din timpul războaielor balcanice ca Monarhia să atace Muntenegrul sau Serbia, chiar cu riscul unui război împotriva Rusiei. Ministerul de război era condus de Ritter Alexander von Krobatin, fiu de ofițer, cu studii la prestigioase academii militare. Ideea războiului cu orice preț şi-a găsit însă susținători de nădejde în grupul radicalilor (cunoscuți şi sub denumirea de Tinerii Rebeli). În fruntea lor se afla Alexander Hoyos, prieten apropiat al lui Berchtold, diplomat cu experiență în posturi cheie, cum erau cele de la Berlin, Paris sau Belgrad. El a fost trimis la Berlin cu celebra solicitare de sprijin militar în cazul unui război european, provocat de atacul împotriva Serbiei. Un alt personaj important a fost şi contele Janos Forgach, ministru la Belgrad în perioada 1907-1911. El răspundea de pregătirea corespondenței personale a ministrului Berchtold şi a materialelor pentru şedințele Consiliului ministerial comun. În timpul crizei din iulie, s-a aflat permanent în contact telefonic cu Istvan Tisza şi baronul Burian, emisarul Ungariei la Viena. Din rândul aşa-zişilor „rebeli”, nu poate fi omis Conrad von Hötzendorf, devenit Şef al Marelui Stat Major, un susținător permanent al războiului preventiv împotriva Serbiei.

La Berlin, cancelarul Bethman Hollweg se dovedise un birocrat competent, o

figură hamletiană, adesea victimă a propriilor indecizii şi jumătăţi de măsură. A dezvoltat un model de război bazat pe scrieirile principalului său consilier Kurt Rietzler. Teoria sa se baza pe asumarea unui risc calculat, pornind de la supoziția că viitoarele războaie nu se vor mai purta doar pe câmpul de luptă ci şi la masa tratativelor. Războiul ca şi amenințarea cu războiul, considera cancelarul german, deveniseră prea costisitoare şi periculoase pentru statele ce urmau a fi implicate. Riscurile erau prea mari. Războiul sau simpla amenințare cu războiul devenise un fel de joc al nervilor. Într-o Europă divizată în două tabere antagoniste, diplomația agresivă putea juca un rol foarte important. Între militari, generalul von Moltke a fost poate figura cea mai complexă printre oamenii de stat germani angrenați în adoptarea deciziilor. Fire pesimistă, nepotul învingătorului de la Sedan a cochetat cu studiile de orientalistică, teologie şi fotografie stereoscopică. Începând din 1906 devenise Şef al Marelui Stat Major şi avea serioase îndoieli cu privire la posibilitățile planului Schlieffen.

În Rusia anului 1914, şeful cabinetului ministerial era I.L. Goremîkin, un conservator despre care puțini contemporani aveau lucruri frumoase de povestit. S-a dovedit un birocrat cinic, convins de faptul că în Rusia nimic în afara voinței țarului nu prezintă importanță. Rolul său în criza din iulie s-a dovedit nesemnificativ, tocmai datorită pasivității de care de obicei dădea dovadă. Ministrul de finanțe (Kokovțov) era omul care cunoştea cel mai bine realitățile din economia Rusiei din perioada cuprinsă între anii 1906-1914. Ştia, cu alte cuvinte, în ce măsură Rusia este pregătită să facă față războiului, iar avertismentele sale demonstrează că era departe de a se înşela. La consiliul ministerial convocat la 24 iulie (practic punctul critic al crizei) a surprins intervenția ministrului agriculturii A. V. Krivoşein, o voce destul de respectată în guvernul condus de Goremîkin. Deşi nu dorea implicarea Rusiei în război, Krivoşein considera că țara trebuie să abandoneze vechiul curs ezitant al politicii externe, caracterizat de retrageri şi umilințe, în favoarea unei conduite politice ferme. Ministrul de externe, A. D. Sazonov, responsabil de politica marilor concesii, era o persoană extrem de inteligentă, dar cu o activitate diminuată considerabil din pricina stării precare de sănătate. A fost susținut de fostul premier Stolypin, care încă din 1910 credea că Rusia are nevoie de o perioadă îndelungată de pace (mai mult de 20 de ani) pentru redresarea economică şi reforma militară. Indiscutabil, Sazonov părea persoana capabilă să înfrâneze pornirile spre război. Ministrul de război Suhomilov, om de încredere al țarului, s-a dovedit un strateg superficial, căruia nu puțini i-au reproşat mai târziu dezastrul de la Tannenberg. Şeful Marelui Stat Major, generalul N.N. Ianuşevici, era înnobilat de studii academice, dar nu suficient de pregătit să răspundă provocărilor sau situațiilor neprevăzute pe care războiul ca realitate, şi nu cel povestit, le poate oferi combatanților. Cât priveşte atribuțiile Dumei, legile fundamentale adoptate în aprilie 1906 revigorau puterile excepționale ale țarului în materie legislativă şi îi ofereau controlul asupra chestiunilor de securitate națională. În materie de securitate națională, atribuțiile Dumei se limitau la aprobarea bugetelor militare şi posibilitatea de a interpela miniştrii, în probleme de ordin financiar.

Decizia implicării Rusiei în război, adoptată într-un cerc restrâns de persoane, a fost indiscutabil influențată şi de evoluția relațiilor cu Franța. Vizita de trei zile (21-24 iulie) a unei delegații franceze (Poincare; Viviani) la Petersburg nu poate fi străină de implicațiile crizei de la Sarajevo.

Guvernul francez a adoptat surprinzător de puține decizii în iulie 1914. Franța nu a dispus de nici o strategie viabilă pentru a evita războiul. Asasinarea arhiducelui austriac a provocat puțin interes într-o țară în care nu se risipise încă indignarea produsă de crima doamnei Caillaux, soția unui înalt demnitar, împotriva editorului publicației *Le Figaro*, Gaston Calmette. Din punct de vedere constituțional, cele două camere ale parlamentului francez alegeau preşedintele Republicii. El putea declara război doar cu asentimentul celor două Camere. Preşedintele putea însă încheia tratate pe care le păstra secrete în interesul securității statului. Senatul şi Camera Deputaților, care trebuiau să aprobe orice declarație de război, şi-au început vacanța de vară la 15 iulie 1914 şi au fost convocate abia la 4 august, după ce Germania declarase deja război. După cum se ştie, preşedintele Poincare şi premierul Viviani (în acelaşi timp ministru de externe) se aflau într-o vizită plănuită în Rusia şi P. Scandinavă. În timpul călătoriei de întoarcere pe mare (24-29 iulie), ei au putut fi la curent cu evenimentele doar prin intermediul radioului şi al serviciului telegrafic. Numirea lui Viviani în calitate de premier a fost rodul unui compromis. Ea survenea în urma alegerilor din mai 1914, care urmau disputelor cauzate încă din 1913 de legea cu privire la extinderea duratei serviciului militar. Poincare cunoştea foarte bine ignoranța şi nepriceperea lui Viviani în materie de politică externă, dar faptul în sine nu îl deranja. El a supravegheat atent dispunerea portofoliilor ministeriale, întrucât dorea să-şi extindă propria influență asupra unui număr cât mai mare de ministere. A condus practic politica externă a Franței în această perioadă de criză, comunicând direct cu ambasadorii din străinătate. În perioada cuprinsă între întoarcerea sa din Franța şi declanşarea războiului, Poincare a condus constant întrunirile cabinetului. El era adeptul ramurii republicane de centru; un spirit anticlerical, naționalist, mai puțin ideolog cât politician de acțiune, dornic să lucreze cu orice francez de bună credință. Poincare, spre deosebire de Joseph Caillaux sau Jules Cambon, nu era adeptul unei politici de conciliere. Practic el dorea să demonstreze că Franța nu se teme mai mult de Germania, pe cât ar fi trebuit Germania să se teamă de ea. Ideile sale urmăreau consolidarea poziției internaționale a Franței printr-o politică echilibrată de înarmare şi extinderea cooperării cu partenerii din cadrul Antantei.

Dacă în cazul Franței republicane, Poincare a forțat practic limitele constituționale asumându-şi responsabilități enorme în legătură cu implicarea națiunii în război, în cel al Marii Britanii situația guvernului s-a dovedit cu mult mai complicată. Un politician britanic devenea prim-ministru doar dacă era invitat de către suveran să formeze guvernul. Cabinetul îşi asuma responsabilitatea colectivă pentru toate actele pe care le realiza. La începutul secolului al XX-lea monarhul britanic era nevoit să aleagă drept prim ministru acel lider de partid care deținea majoritatea în Camera Comunelor. Un guvern britanic ce beneficia de suportul celor două camere, în acord cu doctrina „suveranității parlamentului”, dispunea practic de puteri însemnate în materie politică legislativă. Fără constituirea unei majorități în Camera Comunelor, guvernarea devenea practic imposibil de instrumentat. În situații de război, nici un guvern nu se putea angaja în acest gen de manifestare fără a cheltui bani publici, iar pentru acest lucru era necesar acordul Camerei Comunelor. În contextul crizei din iulie, cabinetul britanic a procedat într-un mod mai puțin obişnuit. Primul ministru (Asquith) dispunea de o agendă dezorganizată a întâlnirilor de lucru. Există destul de puține însemnări oficiale despre activitatea premierului, astfel încât, relevante în ancheta istoricului, rămân mai ales jurnalele sau corespondența din epocă. Puterea o de ținea practic Partidul Liberal, care

milita pentru reforma administrativă, comerț liber şi se pronunța în favoarea limitării cheltuielilor militare. Guvernul era condus de tandemul Asquith- Edward Grey, cel din urmă îndeplinind funcția de secretar de stat al Departamentului de afaceri externe. Liberalii erau aliați ai Partidului Laburist, reprezentant al uniunii comercianților şi a intereselor muncitorimii. La fel ca şi în cazul Franței, crima de la Sarajevo a fost inițial departe de a putea mobiliza atenția publicului britanic. La ordinea zilei figura o problemă extrem de spinoasă, ce provoca discuții dintre cele mai tari: chestiunea irlandeză. Irlanda era în pragul războiului civil, iar faptul a provocat o veritabilă criză politică în Parlamentul britanic. Liberalii, aliați cu laburiştii şi naționaliştii irlandezi controlau Camera Comunelor; iar Partidul Unionist deținea majoritatea în Camera Lorzilor. Atitudinea Marii Britanii în contextul crizei din iulie şi decizia extrem de dificilă a implicării în războiul european poartă amprenta eforturilor deosebite ale secretarului de stat Edward Grey. El a încercat în repetate rânduri să-i convingă pe toți membrii guvernului de faptul că Marea Britanie trebuie să se implice în război alături de Franța şi împotriva Germaniei. Misiunea sa era extrem de dificilă, întrucât în cadrul guvernului se conturaseră nu mai puțin de trei grupuri cu atitudini diferite în raport cu poziția ce trebuia adoptată față de evenimentele de pe continent. Exista un grup extrem de consistent al celor nedecişi (în care părea să se găsească însuşi premierul şi cancelarul trezoreriei – Lloyd George; lordul cancelar Haldane); o altă grupare îi cuprindea pe toți aceia care militau pentru o declarație imediată de neutralitate (John Morley; secretarul de stat pentru India; John Burns, preşedintele Camerei de Comerț, Sir John Simon), iar intervenția propriu-zisă în conflict era susținută doar de Edward Grey şi Winston Churchill. Misiunea cea mai dificilă era obținerea sprijinului politic din partea cabinetului, pentru a putea ulterior prezenta cu succes noua opțiune de politică externă în fața Camerei Comunelor. Edward Grey a căutat cu disperare aliați şi s-a străduit din greu să provoace schimbarea raportului de forțe în guvern, dar reuşita sa ar fi rămas îndoielnică dacă nu ar fi primit un „ajutor" nesperat chiar de la germani, cei care au decis violarea neutralității Belgiei şi încălcarea suveranității luxemburgheze. În acest fel, sarcina guvernului a devenit mai simplă, mai ales că şi opinia publică, inițial refractară la ideea implicării în război, devenise interesată de soarta Franței şi ostilă agresiunilor germane. La începutul lunii august 1914, Germania şi Marea Britanie se aflau practic pe picior de război.

Dintre toate puterile europene implicate în războiul mondial, Italia a urmat o cale atipică. Ea este singura care nu s-a implicat de la început în conflictul european, națiunea cea mai mare care a ales inițial neutralitatea. Responsabilitatea decizională în criza din iulie 1914 s-a concentrat în mâinile primului ministru (Salandra) şi a ministrului de externe (Antonio di San Giuliano). La dezbaterile privind afacerile externe şi crizele internaționale mai participau ministrul de război (contele Grandi) şi şeful Marelui Stat Major (generalul Pollio). Di San Giuliano era un aristocrat din Sicilia. Datorită sănătății precare el petrecea mai mult timp la Fiuiggi, o stațiune la aflată la două ore de mers cu maşina de Roma. Aici, el s-a aflat în contact permanent cu ambasadorul german Hans von Flotow şi a putut afla printre primii că Germania sprijină Austro-Ungaria în pregătirea *ultimatum*-ului adresat Serbiei. În iunie 1914, Italia se confrunta cu grave probleme sociale interne. Di San Giuliano era conştient de gravele probleme economice, de faptul că blocarea regiunilor de coastă de către flota anglo-franceză ar echivala cu un adevărat dezastru pentru economia Italiei. El credea că războiul ar adânci conflictele

sociale şi ar produce şi mai multă anarhie în ţară. Italia era însă la fel de conştientă şi de posibilitatea obţinerii de compensaţii teritoriale, conform articolului al VII- lea din al treilea tratat al Triplei Alianţe, semnat în mai 1881. Salandra era convins că Italia putea profita de conjunctura creată, deşi articolul invocat nu se aplicase nici în 1908, când Austro-Ungaria anexa Bosnia şi Herţegovina, şi nici în 1911, când Italia declanşa criza tripolitană cu intenţia de a anexa teritorii aparţinând Turciei. El şi-a îndreptat atenţia supra Berlinului, care trebuia să convingă Viena de necesitatea acordării unor compensaţii Italiei, mai ales că pe teritoriul dublei Monarhii trăiau mai bine de 800.000 vorbitori de limbă italiană. Între 15 şi 30 iulie 1914, mai mulţi lideri de la Berlin (Bethman Hollweg; Gottlieb von Jagow; Helmuth von Moltke) au cerut Austriei să asigure cooperarea militară a Italiei, în schimbul cedării unor teritorii din regiunea de graniţă (Trentino, Trieste). Viena a refuzat însă ferm. Judecând cu luciditate comportamentul puterilor Triplei Alianţe în contextul crizei din iulie 1914, putem observa că nici Germania şi nici austro-Ungaria nu au considerat Italia cu adevărat un partener de încredere. Faptul că Italia nu a fost oficial informată despre termenii *ultimatum*-ului decât cu două ore înainte ca el să fie trimis la Belgrad este extrem de grăitor în acest sens. Cu toate acestea, Italia a promis enorm celor două puteri germane. Regele Victor Emanuel al III- lea a făgăduit chiar şi „ultimul om", în cazul unui război în Europa. Faptul se explică prin abilitatea diplomaţilor italieni de a negocia implicarea în război cu ambele tabere. La 26 iulie, ministrul de externe rezuma poziţia Italiei într-o scrisoare adresată lui Salandra: „ Nu s-a adoptat nici o decizie imediată, fapt ce ar fi extrem de periculos. Trebuie pentru moment să tergiversăm asupra atitudinii noastre pentru a obţine unele avantaje pozitive ." Di San Giuliano i-a îndemnat pe membrii guvernului să lucreze cu discreţie, să rămână atenţi şi pe cât posibil departe de Roma. Conştient de slăbiciunile Italiei şi presat de opinia publică ce nu agrea războiul, tot el a şi fost cel care în final a decis: „ Din fericire - susţinea San Giuliano- nu există *casus foederis*. Nici în textul tratatului şi nici în spiritul obligaţiilor Triplei Alianţe nu suntem siliţi să oferim sprijin Germaniei şi Austro-Ungariei. " Este evident că liderii de la Berlin sau Viena au rămas surprinşi de gestul Italiei. Wilhelm al II-lea a responsabilizat diplomaţia germană, pe care a acuzat-o de incompetenţă, atâta timp cât aliaţii Reich-ului se risipeau chiar înainte ca războiul să înceapă. Moltke vorbea despre „răzbunare" pentru ceea ce el numea „trădarea Italiei", iat Hötzendorf îi blama la Viena pe miniştrii de odinioară, pentru grava eroare de a gândi o alianţă cu „şarpele" numit Italia. Decizia neutralităţii a fost însă foarte populară printre cetăţeni, deşi nu se poate afirma că la originile sale s-au aflat presiuni ale străzii. Factorii de decizie din Italia au acţionat independent şi au ţinut seama de anumite condiţii: deficienţe în pregătirea şi echiparea armatei; hazardul războiului naval; dependenţa de cărbunele importat şi contractele economice în derulare cu Marea Britanie; ameninţarea revoltelor sociale, miza uriaşă a compensaţiilor teritoriale, mai uşor de speculat pe măsură ce războiul devenea unul de uzură pentru ambele tabere. Dacă în cazul neutralităţii decizia politică şi curentele de manifestare ale opiniei publice au coincis, în cel al intervenţiei situaţia era mai mult decât incertă. În fond, noul context ca şi decizia adoptată avea să aparţină unui nou val de politicieni. Italia risca pentru prestigiu, putere şi dorinţa de a se afirma.

În fiecare „fief" decizional a existat o **presă** activă. Foreign Office-ul britanic a fost singurul minister de externe al vreunei mari puteri care nu a dechis un birou de presă înainte de Primul Război Mondial. Faptul nu indică dezinteres faţă de opinia publică şi

nici absența unor încercări de a influența presa. Miniştrii pârstrează regulat legătura cu jurnaliştii. Evident nu toți, ci numai cei considerați de bună credință. Presa britanică este liberă față de orice urmă de cenzură, formală sau convențională, deşi politicienii şi diplomații încearcă să schimbe viziunea editorilor în destule ocazii. Guvernele britanice au adoptat *ad-hoc* o strategie de presă. Miniştrii lasă să se scurgă poveşti interesante, linguşesc editorii, cinează cu jurnalişti în scopul de a-i folosi intereselor lor politice. Cel mai respectat ziar britanic a fost *The Times*. Era citit de lumea politică nu doar la Londra, ci şi în alte capitale europene. Alte ziare precum *Manchester Guardian*; *The Westminster Gazette*; *Daily Telegraph* s-au asociat politicii partidelor. O anumită tendință către senzațional se observă şi în jurnalismul britanic de masă. În privința afacerilor internaționale, senzațional înseamnă război, expansiune imperială, exacerbarea xenophobiei, etc. Pentru presa britanică, cel mai provocator subiect s-a dovedit antagonismul anglo-german. O temă ce acaparează constant atenția, la începutul secolului XX, după războiul anglo-bur (1902). Germania reprezintă o amenințare, iar relațiile cu Franța şi Rusia trebuiesc consolidate. În Franța, miniştrii acordă mai multă atenție presei decât Camerei Deputaților. Aproape în fiecare seară, Theophile Delcassé îi dictează declarații lui Robert de Billy, şeful Oficiului de Presă al Ministerulul Afacerilor Externe, declarații ce urmau să fie publicate în zilele de după. El folosea chiar unele ziare pentru a răspândi idei privitoare la direcția politicii externe fără a se implica personal. Alte ziare (*Le Temps*; *Journal de Débats*, o vreme şi *Le Figaro*) susțin politica Franței şi acționează ca o presă oficială. Ministerul de Externe francez angajează în secret jurnalişti, precum Henry des Houx şi André Tardieu. Chiar preşedintele Poincaré a înființat o revistă numită *La politique étrangères* (decembrie 1912) ca să-şi promoveze propriile viziuni. Presa franceză dezbate şi ea despre ambițiile hegemonice ale Germaniei în Europa, necesitatea de a reface puterea militară a Franței, importanța legăturilor cu Marea Britanie şi a alianței cu Rusia. Doar o mică parte din opinia publică (cea elitistă) reprezintă grupul țintă al acestor publicații. Nimeni nu s-ar fi angajat însă la un astfel de efort dacă nu ar fi crezut că merită. Presa germană reflecta structura federală a imperiului. Ziare precum *Rheinland Merkur*; *Frankfurter Zeitung*; *Kölnische Zeitung, Berliner Tagblatt* reprezintă presa de importanță națională, în vreme ce altele precum *Vorwärts* (SPD) şi *Kreuzzeitung* (Conservatorii) reprezintă partide politice. Legislația (legea din 1874) garantează libertatea de exprimare. În jurul anului 1914 apăreau cca. 4.200 de ziare în Germania dar presa de masă rămâne una slab dezvoltată comparativ cu Marea Britanie. Relația guvernelor cu presa nu a fost încurajată în cancelariatul lui Bismarck şi nici mai târziu. Opinia publică nu trebuie amestecată în politica externă. Răspunzând criticilor din partea Ligii Pan-Germaniste, cancelarul Bernhard von Büllow declară că nu poate face politică externă din perspectiva unei "întâlniri la bere" !!! Presa poate servi guvernelor ca instrument de manipulare. Este ceea ce politicienii germani au încercat tot din primele zile ale cancelariatului lui Bismarck. Ministerul de Externe (Auswärtige Amt) a deschis un Birou de presă a cărui importanță va creşte după 1890. Şeful acestui oficiu (Otto Hammann) se plângea chiar că Büllow devenise obsedat de presă. Astfel că dicta ştiri de presă înaintea micului dejun!! La cumpăna secolelor XIX-XX guvernul german pierde însă controlul asupra opiniei publice. Era imposibil ca guvernul să manipuleze mişcări capabile să se automobilizeze cum se întâmpla în cazul celor radical-naționaliste. Acestea atacă guvernul constant pe seama slăbiciunilor din politica externă. Insuficient însă pentru a genera schimbări majore. În Rusia, toate marile ziare au angajat foşti diplomați.

Ministerul de externe oferea subsidii regulate şi mituia ziare, precum *Golos Moskvy* şi *Novoe Vremja*; în mod regulat pentru articolele solicitate a fi publicate în presă. În luna noiembrie 1905, guvernul înfiinţa un nou ziar oficial (*Rossija*). Miniştrii cu reputaţie, generali de armată folosesc opinia publică drept instrument pentru promovarea propriei agende de interese la înalte sfere guvernamentale. După criza bosniacă şi opinia publică începe să exercite presiuni asupra guvernelor. Creşterea popularităţii Pan-slavismului şi antagonismul cu Germania a limitat mult libertatea de manevră a guvernului. Liderii ruşi au devenit tot mai susceptibili la presiuni ale opiniei publice, pe măsură ce au recunoscut importanţa coeziunii naţionale în vremuri de război. Cu câteva săptămâni înainte de a fi asasinat, Stolypin i-a scris lui Izvolski, arătând că Rusia are nevoie de o perioadă de pace. Războiul fără suportul popular ar distruge regimul ţarist. Atunci când ideile pan-slavismului au devenit mai populare şi posibilitatea unui război împotriva Germaniei a fost în general acceptată, una dintre pârghiile de constrângere faţă de ipoteza războiului generalizat s-a erodat. În Austro-Ungaria, diplomaţia a rămas pe larg imună presiunilor opiniei publice. Ministerul de Externe a în fiinţat un Birou de presă prin anii'60 ai secolului XIX. S-a căutat efectiv cosmetizarea imaginii publice a actelor politicii externe. Aehrenthal, folosind extinse legături private, a căutat să prezinte ca pe un succes anexarea Bosniei. A încercat să controleze atacurile de presă împotriva Italiei, ferind Monarhia Dunăreană de tensiuni cu vecinul sudic. Începând din 1912, preocuparea publicului pentru deteriorarea poziţiei internaţionale a Austro-Ungariei şi costurile menţinerii securităţii au devenit o certitudine. Relaţia dintre minorităţile naţionale şi statele străine a exacerbat sentimentul insecurităţii. Militarii au fost primii care au supralicitat efectele agitaţiilor naţionaliste. Opinia publică a generat dezbatere dar nu a determinat direcţia politicii externe. Şi în Italia înainte de 1911, politica externă s-a ţinut departe de influenţa opiniei publice. O politică externă rezervată după 1896 nu necesită şi nici nu reclamă susţinere populară. Interesul public faţă de politica externă s-a revigorat după criza bosniacă (1908). Susţinut de public, guvernul a declarat război Turciei în septembrie 1911. Principala miză - consonantă sentimentului public- protectoratul asupra Libiei.

Stabilitatea sistemului internaţional a fost afectată de războaiele de presă. Ele au crescut influenţa liderilor de opinie extremişti, au complicat tratativele diplomatice, au indus neîncredere faţă de adevăratele intenţii ale guvernelor. Articolele tipărite şi discursurile dintr-o ţară erau repede răspândite în altă ţară, provocând indispoziţie. Campaniile de presă se citesc după două căi. Fie diplomaţii suspectează că ele sunt oficial orchestrate de către guverne şi tonul beligerant al articolelor reflectă adevăratele intenţii, fie ei se tem că guvernele sunt prea slabe să reziste opiniei publice extremiste

Cel mai cunoscut incident a fost desigur telegrama Krüger. Pe scurt. Suntem în ianuarie 1896. Un faimos raid al generalului Jameson a fost respins de către buri. Wilhelm al II-lea a trimis o telegramă liderului burilor Paul Krüger. Presa britanică, deşi iniţial criticase acest episod, îşi schimbă radical poziţia. Imediat presa germană răspunde cu acuzaţii la adresa politicii imperialiste a britanicilor. Guvernul de la Berlin pare că susţine această retorică, dacă nu se află chiar în spatele ei. Se produce astfel o deteriorarea vizibilă a relaţiilor anglo-germane la începutul secolului XX.

Diplomatia a reprezentat instrumentul politicii externe în perioada premergătoare războiului. În anii interbelici ea a fost responsabilizată pentru geneza conflictului din 1914. În antiteză cu noua diplomaţie, cea veche aparţine elitelor tradiţionale, acţiunile ei nu sunt accesibile informării publice (caracterul secret). Societatea diplomaţilor rămâne preponderent conservatoare. O lume care asimilează unele schimbări (birocratizarea; profesionalizare), în vreme ce respinge altele (democratizarea). Serviciul diplomatic se dezvoltă lent la cumpăna secolelor XIX-XX. Numeric, cea mai semnificativă creştere se produce după 1904: Franţa dispune de 70 de diplomaţi la 1814 şi de 170 un secol mai târziu; în anul declanşării războiului (1914) Marea Britanie contează pe activitatea a 150 diplomaţi. Unele ţări precum Olanda, Danemarca, Suedia, Elveţia şi-au restrâns, ca urmare a neutralităţii, ceva mai mult din aria participării la politica internaţională. Ele nu întreţin decât un serviciu diplomatic de mici dimensiuni. Extinderea activităţii diplomatice la nivel mondial reprezintă una dintre caracteristicile globalizării la nivelul secolului XIX. Reprezentanţe diplomatice se deschid în statele latino-americane (foste colonii ale Spaniei) – Brazilia, Argentina, Peru, Venezuela- dar şi în Extremul Orient (Japonia, Siam). Se adaugă desigur reprezentanţele europene deschise în Mexic sau cele din Statele Unite ale Americii. În majoritatea ţărilor europene diplomaţii provin din rândurile aristocraţiei. În Marea Britanie, procentual ponderea diplomaţilor aristocraţi scade între 1860 şi 1914 de la 52% la 38%. Recunoaştem însă printre ambasadori câţiva iluştrii reprezentanţi ai elitei tradiţionale: Sir Arthur Nicolson, subsecretar de stat la Foreign Office, moştenise pe filieră scoţiană titlul de baron; Sir Francis Plunkett, ambasador la Viena; Sir Nicholas O'Conor, ambassador la Sankt Petersburg, etc. În Franţa peste 75% dintre reprezentanţii din străinătate erau nobili în 1886. Între 1903 şi 1914 doar 7% dintre diplomaţi mai sunt aristocraţi. În Germania toţi ambasadorii perioadei 1871-1914 sunt aristocraţi. În ciuda presiunii parlamentare pentru deschiderea serviciului diplomatic către clasele de mijloc, în preziua războiului îndeplineau funcţii diplomatice 8 prinţi; 29 de conţi, 20 de baroni, 54 alţi nobili şi numai 11 personaje din alte sfere sociale. Situaţia este asemănătoare şi în cazul monarhiei austro-ungare. Dintre cei 38 de şefi ai misiunilor diplomatice în străinătate (1913) numai doi nu aparţineau nobilimii, Konstantin Theodor Dumba (Washington) şi Franz Kolossa (Rio). Practic toate ambasadele europene sunt în mâinile unor vechi şi puternice familii aristocratice. Cazul Rusiei reflectă dominaţia cvasi-totală a elitelor aristocrate în diplomaţie. Majoritatea diplomaţilor aparţin aristocraţiei funciare cu posibilităţi materiale infinite. Mari seniori ai politicii externe ruseşti au fost, între alţii prinţul Lev Pavlovici Urusov (Paris, Roma şi Viena), prinţul Nikolai Sergeevici Dolgoruky, contele Pyotr Andreevici Shuvalov. Numai doi diplomaţi ruşi de carieră, Ivan Alexeevici Zinoviev (ambasador la Constantinopol, după ce a trecut şi pe la Bucureşti sau Teheran); Alexander Georgevici Vlangali (Roma, 1891-1897) nu deţin titluri nobiliare. Educaţia corpului diplomatic ţine de frecventarea unor universităţi sau şcoli de prestigiu: majoritatea diplomaţilor britanici (57%) primeau educaţie universitară; unii sunt absolvenţi ai prestigioaselor Oxford şi Cambridge; în cazul Franţei din 192 de noi diplomaţi între 1907 şi 1927, 153 au fost formaţi la celebra École Libre des Sciences Politique; în Austro-Ungaria majoritatea diplomaţilor de carieră trec prin băncile cunoscutei Academii Theresianum sau ale Academiei Consulare; în Rusia sunt absolvenţi ai Liceului Alexander din St. Petersburg; în Germania frecventează cursuri ale gimnaziilor statale sau Ritterakademie. Accederea în serviciul diplomatic rămâne un amestec între influenţă (patronaj, legături politice) şi susţinerea unor examene

de specialitate. Acestea din urmă cuprind tematici din domeniul istoriei (de la 1648); economie şi drept internaţional, geografie politică, etc. Mai sunt desigur necesare şi alte aptitudini precum confidenţialitatea, comunicarea, sociabilitatea.

În desfăşurarea crizei din iulie diplomaţia ajucat desigur rolul ei. Nu a fost unul decizional. Majoritatea diplomaţilor, ca şi mulţi dintre liderii politici, obişnuiau să părăsească marile oraşe (capitalele) la jumătatea lunii iulie pentru refacere la băi. Ştirea morţii arhiducelui Franz Ferdinand a surprins. Mulţi diplomaţi nu se aflau în posturile lor. Austro-Ungaria a fost prima mare putere ce a recţionat. O generaţie tânără de diplomaţi austro-ungari, în fruntea căreia se situiază Alexander von Hoyos, a jucat un rol important. Convinşi că Serbia reprezintă o provocare pentru existenţa Monarhiei, ei susţin ipoteza războiului. Un rol aparte a revenit însă şi unora dintre diplomaţii de carieră aflaţi în funcţiune la data comiterii atentatului. Baronul Franz von Matscheko era expert în chestiuni politice balcanice. El a vorbit despre pericolul încercuirii Dublei Monarhii de către „acoliţii" Rusiei, a identificat în Bulgaria un posibil aliat iar în România un potenţial inamic. Între ambasadori, reţin atenţia cîteva figuri importante. La Berlin, începând din 1892, era ambasador contele Ladislau Szögyèny-Marich. Rolul său în criza din iulie s-a dovedit mai puţin relevant datorită prezenţei lui Alexander Hoyos la Berlin, în calitate de trimis special al lui Berchtold. El a fost în centrul eforturilor destinate să asigure Austro-Ungariei suportul Germaniei. Înainte de faimoasa misiune la Berlin, el a ţinut legătura cu Dietrich von Bethmann Hollweg, nepotul cancelarului german, şi Victor Naumann, jurnalist cu nume, care l-au asigurat de sprijinul german în cazul războiului împotriva Serbiei. A mers apoi la Berlin cu scrisoarea împăratului de Habsburg către Wilhelm al II-lea. În timpul discuţiilor a argumentat ferm de ce Imperiul austro-ungar nu mai poate convieţui paşnic cu Serbia. Întâlnirea de la 5 iulie s-a încheiat cu succes. Hoyos a fost printre puţinii diplomaţi care au reuşit ceva în tratativele crizei din iulie: sprijinul Germaniei pentru război, faimosul cec în alb. Un alt moment cheie al crizei din iulie, ce ilustrează implicarea diplomaţiei, s-a consumat la St. Petersburg. Cînd termenii *ultimatum*-ului au devenit cunoscuţi (24 iulie), Sazonov s-a întâlnit cu George Buchanan, ambasadorul englez, respectiv Maurice Paléologue, reprezentantul Franţei. Cât timp preşedintele Poincaré s-a aflat pe mare (înainte de 29 iulie) în desfăşurarea călătoriei sale diplomatice dinspre Rusia, el a jucat un rol extrem de important. Paléologue era adeptul înfocat al alianţei ruso-franceze şi întreţinea suspiciuni exagerate privitor la intenţiile malefice ale Germaniei. El a redactat telegramele către Paris în ideea de a prezenta Rusia cât mai conciliantă cu putinţă. Se poate afirma că a influenţat dar nu a determinat politica Franţei. Spre deosebire de Maurice Paléologue, Buchanan i-a comunicat limpede lui Sazonov în timpul întâlnirii din 24 iulie că Marea Britanie nu are interese directe în Serbia. Un război pentru Serbia nu ar fi acceptabil în ochii opiniei publice britanice. În fine, un al treilea moment de răscruce pentru diplomaţie în soluţionarea crizei politice din iulie (1914) a fost aşa numita „neînţelegere" anglo-germană de la 1 august. Incidentul se referă la discuţiile dintre secretarul de stat Edward Grey şi prinţul Karl Lichnowsky, ambasadorul german la Londra. Miza pentru germani e uriaşă. Grey lasă de înţeles în dimineaţa zilei de 1 august că Marea Britanie va garanta pasivitatea Franţei, dacă Germania nu va ataca în vest. Lichnowsky telegrafiază imediat la Berlin. Se contura ipoteza unui război pe un singur front, împotriva Rusiei!! Grey nu era însă în poziţia să garanteze neutralitatea Franţei. Chiar dacă britanicii ar fi decis să nu se implice în război, armata franceză ar fi mobilizat. Reacţiile decidenţilor de la Berlin sunt contradictorii.

Wilhelm al II-lea solicită şefilor armatei oprirea ofensivei pe frontul de vest. Moltke răspunde însă printr-un refuz categoric!! Moritz von Lincker, şeful de cabinetului militar al împăratului, nota că Moltke ar fi declarat că marşul armatei spre frontul vestic nu mai poate fi oprit şi că Franța se va implica oricum în război. Cancelarul şi împăratul încearcă efectiv să-l convingă pe Moltke de justețea deciziei lor. Mulți au văzut aici un exemplu elocvent de nesupunere a liderilor militari față de comanda politică, o ilustrare limpede a forței militarismului german. Numai că analiza lui Moltke a fost corectă. Edward Grey nu putea opri Franța să meargă spre război. În aceeaşi zi (1 august) are loc o întrevedere şi cu ambasadorul francez Paul Cambon. Mesajul secretarului de stat britanic era simplu: guvernul britanic nu va încuvuiința starea de război. Cambon se arată uluit. Într-o întrevedere privată cu Nicolson se întreabă dacă nu cumva a dispărut din limba engleză cuvântul onoare?! Către seară britanicii au retras oferta, vorbind doar despre o neînțelegere. Peste numai trei zile (4 august) guvernul Majestății Sale a declarat război Imperiului German. Dintr-unul european, conflictul devenea unul global.

Concluzii

Criza din iulie a sfârşit prin a se transforma în război. Războiul a fost consecința unei serii de decizii, între care niciuna nu a fost motivată de intenții beligerante propriu-zise!! Cu toate acestea, toate deciziile adoptate conțineau riscul războiului. Războiul nu a fost nici consecința nefastă a erorilor de calcul politic. Marile puteri au refuzat să renunțe la propriile decizii chiar şi când a devenit evident că războiul generalizat reprezintă o probabilitate sigură. Motivul pentru o astfel de decizie era legat de convingerea că războiul în sine nu mai reprezintă cea mai neadecvată deintre opțiuni. Voința menținerii păcii, care susținuse decenii la rând stabilitatea internațională, s-a frânt între 1913 şi 1914. Bazele păcii s-au erodat ca urmare a instabilității sistemului, a cursei înarmărilor, a retoricii naționalismului radical. Coincidența stranie a suprapunerii, în criza din iulie, a tutror acestor factori a condus către Primul Război Mondial.

Referințe bibliografice

Steiner, Zara S., *Britain and the Origins of the First World War*, London, MacMillan Press Ltd., 1977.
Lieven, D. C. B., *Russia and the Origins of the First World War*, MacMillan Press Ltd., 1983.
Keiger, F.V. John, *France and the Origins of the First World War*, MacMillan Press Ltd., 1983.
Bosworth, Richard, *Italy and the Approach of the First World War*, New York, St. Martin´s Press, 1983.
A.J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford University Press, 1984.
Williamson, Samuel R. Jr., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, London, MacMillan, 1991.
Robert John Weston Evans, Hartmut Pogge von Strandmann, *The Coming of the First War*, Oxford, Clarendon Press, 1991.

David Stevenson, *The First World War and international politics*, Oxford, Clarendon Press, 1991.
Ciobanu Nicolae, *Enciclopedia primului război mondial*, Editura Teora, Bucureşti, 2000.
A.J.P. Taylor, *Monarhia habsburgică 1809-1918. O istorie a Imperiului austriac şi a Austro-Ungariei*, traducere de Cornelia Bucur, Bucureşti, Editura Allfa, 2000.
Geoffrey Hosking, *Rusia popor şi imperiu 1552-1917*, Traducere de Dana Crăciun, Hortensia Pârlog, Iaşi, Polirom, 2001.
The Origins of World War I, edited by Richard F. Hamilton, Holger H. Herwig, Cambridge University Press, 2003.
Hogg, Ian, V., *Dicționarul Primului Război Mondial*, editura Niculescu, Bucureşti, 2007.
Markus Mösslang, Torste Riotte, *The Diplomat's World. A Cultural History of Diplomacy, 1815-1914*, Oxford University Press, 2008.
Cristopher Clark, *The Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914*, Harper Collins Publishers, 2013.
Holger Herwig, *The First World War. Germany and Austria-Hungary 1914-1918*, 2nd edition, Bloomsbury Academic, 2014.

- **(ID) Cerința seminarului: redactarea unei lucrări semestriale cu privire la caracteristicile războiului pentru o serie de state beligerante beligerante din Europa.**

1. Vinovăția Germaniei (Die Schuldfrage)
2. Slăbiciunile Austro-Ungariei
3. Prăbuşirea Rusiei Imperiale
4. Riposta Marii Britanii
5. Rezistența Franței
6. Aventura Italiei
7. Dezastrul Serbiei
8. Revanşa Bulgariei

Claudiu-Lucian Topor